

Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri: Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri IV

Samples of Huzur-i Humayun Lessons In Ottomans: Critical Edition and Dissection of Tafsir Text -4

Aydın Temizer^{*}

Öz

Osmanlı padişahları huzurunda Ramazan ayında yapılan Kur'an-ı Kerim tefsir dersleri, **Huzur Dersleri** adını almıştır. Sultan II. Abdülhamit huzurunda, mukarrir Yanyalı el-Hâc Ömer Lütfi Efendi tarafından takdim edilen, el-A'râf sûresi 65, 66 ve 67. âyetleri konu alan tefsir dersi, bu derslerin güzel bir örneğidir. Hicrî 1296 yılının Ramazan ayında yapılan bu derste, önce ders takrîr/tefsir edilmiş, sonra dersi dinleyen muhatap âlimler tarafından Ömer Lütfi Efendi'ye otuz üç tane soru sorulmuştur. Son olarak da mukarrir tarafından uzunca bir dua yapılmıştır. Söz konusu tefsir dersi, takrîr, münazara ve dua kısımlarıyla bu makalede neşredilmiştir. Neşredilen dersin ilk kısmı olan takrîr bölümü Osmanlıcadır. Bu bölüm latinize edilerek neşredilmiştir. İkinci kısmı olan münazara bölümü ise Arapçadır. Bu kısım Arapça neşredilmiştir. Duadan ibaret olan son kısım da Arapça olup, aynı şekilde Arapça neşredilmiştir. Metin tesis edilirken iki yazma nüshaya müracaat edilmiştir. Bunlardan birincisi Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan nüsha, ikincisi Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan nüshadır. Metin tesisinde Topkapı nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an, Tefsir, Osmanlı, Huzur Dersi, Ramazan

Abstract

The commentary lessons of the Qur'an, which used to be performed in Ramadan in the presence of the Ottoman sultans, were called **Huzur Lessons**. One good example of these lessons is the commentary on the 65th, 66th and 67th verses of the Sura al-A'raf, which was presented by al-Hajj Umar Lutfi Efendi in the presence of Sultan Abdul-Hamid the Second, in the month of Ramadan in 1296 AH. After the presentation, thirty three questions were directed to Umar Lutfi Efendi. Finally, a long prayer was made by the presenter. In this article, a tafsir lesson which encompasses the 65th, 66th and 67th verses of the Sura al-A'raf was edited critically with its presentation and discussion and prayer chapters. The first chapter of this lesson that is named takrir (presentation) is in Ottoman Turkish. This part was written in the Latin alphabet. The second chapter of this lesson that is named munazara (discussion) is in Arabic. This part was written in the Arabic alphabet. The last part, which consists of prayers, is in Arabic too. It was written in the Arabic alphabet too. This text was written on the basis of the manuscript's copy available in the Topkapı Palace Museum.

Keywords

Qur'an, Tafsir, Ottomans, Huzur-i Homayoun Lesson, Ramadan

* Sorumlu Yazar: Aydın Temizer (Doç. Dr.), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
E-posta: aydin73@gmail.com ORCID: 0000-0001-5100-8051

Atf: Aydın Temizer, "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri: Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri IV." *darulfunun ilahiyat* 31, 1 (2020): 23–53.
<https://doi.org/10.26650/di.2020.31.1.0036>

Extended Summary

The Ottoman Empire placed great importance on the Qur'an and supported any activities aimed at understanding and interpreting it. One of the most significant indicators of such an inclination is the tafsir lessons performed in the presence of sultans. Since these lessons were held in the presence of the sultan, they were called 'Huzur-i Homayoun Lessons' and they gained official recognition. At the same time, as these lessons were conducted in Ramadan, they gained a dimension of worship.

A remarkable example of the Huzur Lessons is the tafsir lesson that used to be given by Yanyali al- Hajj Umar Lutfi Efendi in the presence of the Sultan Abdul-Hamid the Second. This lesson that consists of two chapters in the form of presentation and discussion was held in 1296 AH. In its first part, the 65th, 66th and 67th verses of Sura al-A'raf were interpreted. In the second part, thirty three questions about the presentation were asked to Umar Lutfi by the attendant scholars. In this article the first chapter was written in the Latin alphabet and the second chapter was written in the Arabic alphabet. The dissection, made on the written text, is given under a separate heading. The criticisms made take place on the written text as footnotes.

The verses interpreted in this tafsir lesson are from the narratives of the Qur'an. For this reason, the presenter scholar (Umar Lutfi) primarily mentions these narratives on a general level. He indicates that these narratives reflect a miraculous aspect of the Qur'an. And he adds evaluations voiced by other exegetes as responds to deniers' attacks on the Qur'an.

It is fair to say that the main duty of the prophets is to invite people to Allah. They realized this duty by introducing Allah to His servants, teaching them how to pray, and informing them about life after death. All of the divine books contain these three principles. The Qur'an includes three other principles in addition and as a complement (The situations of those who believe in prophets and follow the commands of Allah, and the narratives of those who deny the prophets and oppose Allah, and truths that the sufis can understand).

The narratives of the Qur'an, which form one of the six parts mentioned above, provide four fundamental benefits (Comforting Prophet Muhammad (pbuh) against his troubles, reinforcing the faith of believers, threatening the deniers and proving the prophethood of Muhammad (pbuh)). The Sura al-A'raf contains six narratives that have these beneficial qualities. The verses interpreted in this tafsir lesson are the third of these stories. In these verses, the events between Hud (pbuh) and his tribe are described.

The presentation of the subject and the handling of the first part of the lesson with the deductive method demonstrates Umar Lutfi's command of the tafsir lesson and his expertise in composing the lesson. He also states that the verses he interpreted were

answers to some questions that may come to mind. This shows his level of knowledge and his ability to present information in an understandable way as such an assessment seems to require an advanced knowledge of language.

In this context, Umar Lutfi touched upon the idea, which claims that the narratives of the Qur'an is not historically true. It is known that this claim was brought firstly to the agenda by Muhammad Ahmad Halafullah in 1950. However, the criticism against this idea in this tafsir lesson in 1878 shows that it was on the agenda before Halafullah.

Also, Umar Lutfi touched upon the idea of "historicity", which is an important and current subject in the Western Literature and accepted by modernists in the Islamic World, and he made statements rejecting the claim of "historicity" for the Qur'an. It can be said that such an evaluation is meaningful if the lesson and the events during his lifespan and his teaching years are taken into consideration.

Additionally, It is noteworthy that Umar Lutfi devoted a significant part of the lesson to a moral issue that was not directly related to the verses he interprets. This issue is that, a believer, especially a managing believer behaves compassionately towards the community and doesn't go beyond the boundaries of religion. This subject, which has been covered for a long time in this tafsir lesson, can be regarded as advice for both the sultan (the and those who were expected to learn the lesson later. From this point of view, it is seen that there also exists a sufi aspect in this tafsir lessons.

The text was written on the basis of the manuscript's copy available in the Topkapı Palace Museum. Umar Lutfi Efendi may have written this manuscript given that it was recorded in 1298 AH. during his tenure as a scholar of Huzur lessons and it bears the stylistic characteristics of the texts penned by scholars.

Giriş

Osmanlı Devletinin son iki asırlık döneminde devlet ilmi teşkilatında resmiyet kazanan tefsir dersleri, gerek padişah huzurunda yapılması, gerekse Ramazan ayına özgü olması sebebiyle “*huzur dersleri*” adını almıştır.¹ Bu dersler, yapılan tespite göre, resmen 1758 yılında başlamış, yaklaşık iki asır devam etmiş ve 1922 senesinde Osmanlı devletinin yıkılmasıyla son bulmuştur.²

Makalemiz, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I”, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri II” ve “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri III” başlıkları altında daha önce yayımlanan çalışmaların devamıdır. Bu çalışmaların ilkinde, hicri 1293 yılı Ramazan ayında sultan II. Abdülhamit huzurunda mukarrir Yanyalı el-Hâc Ömer Lütfi Efendi tarafından takdim edilen tefsir dersi, sunum sonrası mukarrire yöneltilen sorular ve cevapları neşredilmiştir.³ İkinci çalışmada, hicri 1294 yılının Ramazan ayında yine aynı padişah huzurunda, aynı mukarrir tarafından takdim edilen tefsir dersi, sunum sonrası yöneltilen sorular ve cevapları neşredilmiştir.⁴ Üçüncü çalışmada ise, hicri 1295 yılı Ramazanında yine II. Abdülhamit huzurunda aynı mukarrir tarafından takdim edilen tefsir dersi, bu dersin akabinde mukarrire sorulan sorular ve cevapları neşredilmiştir.⁵

Yukarıda sözü edilen çalışmaların dördüncüsü olan bu makalede ise, hicrî 1296 yılının Ramazan ayında mukarrir Yanyalı el-Hâc Ömer Efendi ile muhatapları bazı âlimler tarafından, Sultan II. Abdülhamit huzurunda icra edilmiş bir tefsir dersinin, takrîr, münazara ve dua kısımları neşredilecektir. *Huzur derslerine dair genel bilgiler, neşri yapılan ders(ler)in mukarriri ve yazma nüshaları hakkında malumat yukarıda bahsedilen neşirlerin ilkinde verildiği*⁶ için aynı bilgiler, -makale sınırlarını aşmamak ve tekrara gitmemek için- bu makalede zikredilmeyecektir.

- 1 Tayyazâde Atâ, *Osmanlı Saray tarihi: Tarih-i Enderun* (İstanbul: Kitabevi, 2010), 1: 314; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993), 1: 860.
- 2 Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951), 1: 5, 83, 603; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar* (İstanbul: Özgür Yay. 2003), 431; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965), 219.
- 3 Aydın Temizer, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I,” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, no. 28 (Aralık 2013): 65–92.
- 4 Aydın Temizer, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri II,” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, no. 31 (Haziran 2015): 167–91.
- 5 Aydın Temizer, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri III,” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, no. 50 (Aralık 2018): 45–77.
- 6 Temizer, “Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri I,” 66–76.

Huzur dersleri bağlamında kaleme alınan bu çalışma, yazma bir eserin neşredilerek güncellenmesi ve muhafaza edilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ayrıca, Osmanlı padişahlarının önem verdikleri tefsir derslerinin içeriği, yöntemi/usûlü ve âyetlerin yorumunda ulaşılan sonuçları güncel dilde tefsir bilim dünyasına kazandırmayı hedeflemektedir.

Burada şunu belirtmeliyiz ki, neşredebileceğimiz dersin ilk kısmı, takrîr adını alır ve Osmanlıcadır. Takrîr bölümü latinize edilerek neşredilmiştir. İkinci kısım ise münazara adını alır ve Arapçadır. Münazara bölümü orijinal haline sadık kalınarak Arapça neşredilmiştir. Bu *huzur dersinin* öncekilerden ayrılan bir kısmı vardır ki, o da takrîr ve münazara sonrasında yapılan ve öncekilere göre uzun olan dua kısmıdır. Bu kısım da Arapça olup yine orijinaline sadık kalınarak Arapça neşredilmiştir.

Neşredilen metin tesis edilirken iki yazma nüshaya müracaat edilmiştir. Bunlardan birincisi Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Kitaplığı 3525 numarada bulunan yazma,⁷ ikincisi Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı bölümü 262 numarada yer alan yazma nüshadır. Bu ikisinden Topkapı nüshası, metin tesisinde esas alınmış ve neşirdeki varak numaraları Topkapı'nın ilk harfi "T" ile belirtilerek verilmiştir. Neşredilen metnin tahlili, metin neşrinin öncesine konulmuştur. Metne yönelik yapılan tenkitler ise, metin üzerinde verilen dipnotlarda yer almaktadır.

Metne Dair Değerlendirmeler

Takrîr Kısımının Tahlili

Tefsir ettiği âyetler Kur'ân kıssalarından olduğu için mukarrir öncelikle, Kur'ân kıssaları hakkında; Kur'ân'ın mucizevi yönlerinden birini kıssaların oluşturduğuna işaret etmekte ve inkârcıların Kur'ân'a saldırılarına cevap olmak üzere müfessirlerin dile getirdiği değerlendirmelere yer vermektedir. Mukarrir özetle şunlara değinmektedir:

Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği peygamberlerin birinci vazifesi; Allah Teâlâ'yı onlara tanıtp, O'na nasıl kulluk edeceklerini öğretip, ölümden sonraki ahiret hayatını bildirerek kullarını Cenâb-ı Hakk'a davet etmektir. İlâhî kitapların hepsi bu üç esası içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm, söz konusu üç esasa ek ve

7 İlgili yazmada, Topkapı Sarayı Tahrîr Komisyonunun şu notu yer almaktadır: "Medine-i Münevvere'de Medrese-i Celile-i Mahmûdiye müderrisi Yanyavî el-Hâc Ömer Lütfi Efendi hazretlerinin hazine koğuşunda hadis-i şerif hocası iken hicri 1293 senesinden 1298 senesine kadar huzûr-ı hümâyûnda takrîr buyurmuş oldukları altı senelik (ilgili notta "sekiz senelik" ifadesi var ama doğrusu "altı senelik" tir.) dersin bir sureti enderûn-ı hümâyûn kütüphanesine vakfen ihdâ olunmuştur. (Hacı Ömer Lütfi Efendi Yanyalı, *Huzur Dersleri*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaplığı, no. 3525, 1a.)

tamamlayıcı olarak üç kısım daha kapsamaktadır. Bunlar, peygamberlere inanan ve Allah Teâlâ'nın buyruklarına uyanların halleri, peygamberleri yalanlayan ve Yüce Allah'a karşı gelenlerin anlatıldığı kıssalar ve ehl-i tasavvufun anlayabildiği hakikatlerdir.

Yukarıda bahsedilen altı kısımdan birisi olan Kur'ân kıssaları, yaşadığı sıkıntılara karşı Hz. Peygamber'i teselli etme, müminlerin imanını pekiştirme, inkârcıları tehdit etme ve Hz. Muhammed'in (sas) nübüvvetini ispat etme şeklinde dört önemli faydayı temin etmektedir. Bu faydaları temin doğrultusunda A'râf sûresinde toplam altı kıssaya yer verilmiştir. Tefsiri yapılan âyetler, bu kıssalardan üçüncüsünü -Hz. Hûd (as) ile kavmi arasında yaşanan olayları anlatan kıssa- teşkil eden âyetlere dahildir.

Mukarririn, konuyu takdimi ve dersin giriş kısmını tündengelim yöntemiyle son derece mahir bir tarzda -efradını cami aғыarını mani biçimde- ele alışı, sunduğu *Huzur/Tefsir Dersine* hâkimiyetini ve kompoze etmedeki uzmanlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Mukarrir, Batı literatüründe önemli ve güncel bir konu olan ve İslam dünyasında modernizm düşüncesine sahip kimseler tarafından kabul edilen "tarihsellik" düşüncesine de değinmiş, genel anlamda Kur'ân-ı Kerîm, özel anlamda kıssalar hakkındaki "tarihsellik" iddiasına reddiye mahiyetinde açıklamalar yapmıştır. Dersin yapıldığı zaman ve bu zamanda cereyan eden olaylar⁸ göz önüne alındığı zaman, mukarrir tarafından yapılan böyle bir değerlendirmenin manidar olduğu söylenebilir.

20. yüzyıl tefsir biliminde tartışılan bir iddiaya bu derste işaret edilmiş; mukarririn ifadesiyle "bir takım cahiller" tarafından ileri sürülen "Kur'ân hikâyât u tevârîhten ibarettir" düşüncesi tenkit edilmiştir.⁹ Kur'ân kıssalarının gerçek olmadığını savunan bu iddia, 1950 yılında *el-Fennü'l-kasasî fi'l-Kur'ân* adlı doktora çalışmasıyla Muhammed Ahmet Halefullah tarafından gündeme getirilmiştir.¹⁰ Ancak, 1878 yılında icra edilen bir huzur dersinde eleştirilen söz konusu düşünce, öyle görülüyor ki, Halefullah'tan daha önceleri gündemi meşgul eden bir meseledir.

8 Geniş bilgi için bkz. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler," *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 23: 584-87. Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma," *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5: 182-86.

9 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, 25b.

10 Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 50.

Ömer Lütfi Efendi dersi takdim ederken tefsir ettiği âyetlerin bazı mukadder sorulara cevap¹¹ niteliği taşıdığını belirtmektedir. Bu durum onun ilmi seviyesini ve bilgiyi muhataplarca anlaşılabilir mahiyette sunma maharetini göstermesi açısından önemlidir. Zira böyle bir değerlendirme ileri derecede dilbilgisi malumatı gerektiren bir tespittir.

Mukarririn, ders takrîrinin sonlarına doğru yaklaşık bir buçuk varaklık kısmı âyetle doğrudan ilgili olmayan ve tamamen ahlâka yönelik bulunan bir konuya ayırması dikkat çekicidir. Bu konu, bir müminin ve özellikle yönetici makamında bulunan müminin yönettiği kimselere karşı şefkat ve merhametle muamelede bulunması ve bu hususta dinin sınırları dışına çıkmamasıdır. Derste uzun uzadıya işlenen bu konu, hem yönetici durumunda bulunan padişaha hem de bilahare derse muttali olan kimselere bir nasihat mahiyeti taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında huzur derslerinde işârî/tasavvufî tefsire de yer verildiği görülmektedir.

Münazara Kısımının Tahlili

Dersi sunan mukarrir ve soru sormakla vazifeli muhatap âlimler arasında soru-cevap tarzında gerçekleşen bu kısımda, mukarrire cevaplama için otuz üç tane soru sorulmuştur. Bu sorular ekseriyetle dilbilim tahlilleriyle ilgilidir. Söz konusu tahlillerin dayandığı konular; atif, kasef/yemin, tekit, mef'ûl ve istisnâ gibi gramer konularıdır. Aynı şekilde belağat ilmine dahil bulunan, hakikat, mecâz, el-idmâr kable'z-zikr ve lafız-mana ilişkisi konuları çerçevesinde tahliller de yapılmıştır. Ayrıca, mantık ilmi kapsamına giren mevzuların (lâzım-melzûm ilişkisi) temel alındığı soruların yanında, halku'l-Kur'ân ve takva çeşitleri gibi İslamî literatürün temel konularının da ele alındığı sorular sorulmuştur.

Bilimsel kavramların kullanıldığı söz konusu soru ve cevaplar; her ne kadar dilsel tahlillere dayansa da, bu tahliller neticesinde Kur'ân'ın anlam yelpazesini ortaya koyması, dolayısıyla dirayet tefsirine dair kıymetli tespitlere ışık tutması açısından önemlidir.

Mesela, on iki ve on üçüncü soru ve cevaplarında ele alınan **أَخَاهُمْ** “onların kardeşleri” ifadesinden ortaya çıkan anlam yelpazesi şu şekildedir: Hz. Hûd,

11 Bu konu nahiv ve belağat ilminde isti'nâf kavramıyla anlatılır. Sözlükte “yeniden başlamak, yenilemek, tekrarlamak” anlamına gelen *isti'nâf*, meânî ilminde, öndeki cümlenin gerektirdiği ve bu cümlede gizli bulunan soruya cevap konumunda olması sebebiyle, takip eden cümleyi arada (ۛ) “vav” bağlacı kullanmadan ayırmaya denir. (İsmail Durmuş, “İsti'nâf,” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 23: 367) Abdülkâhir Cürçânî (ö. 471/1078), aralarında (ۛ) “vav” bulunmaksızın diyalog şeklinde sıralanan ve (ۛ) dedi fiiliyle başlayan Kur'ân cümlelerinde isti'nâf bulunduğunu örneklerdirerek dile getirir. (Abdülkâhir b. Abdurrahman Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz* (Kâhire, 1984), 240.)

kavminin hakiki manada kardeşi olmadığı için buradaki ifadeyle mecâzî mana kastedilmiştir. Söz konusu mecâzî anlam, Hz. Hûd'un kavmiyle aynı soydan gelmesi ve dolayısıyla aralarında bir akrabalık bağının bulunmasıdır. Bu bağın ifade edilmesiyle; bir yandan Hz. Hûd'un kavmine olan akrabalığı ispatlanmış, diğer yandan kavminin Hz. Hûd'un doğru ve güvenilirlik gibi özelliklerini bildiği sonucu ortaya çıkarılmış olmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda ona uymalarının mantıksal zorunluluğuna da ulaşılmıştır. (Yanyalı, 31a-b)

Yine yirmi altıncı soruda tahlil edilen **الْمَلَأَ** “önderler” kelimesinden ortaya çıkan mana zenginliği şöyledir: Âyette Allah Teâlâ'nın özellikle önderleri zikretmesi, ilgili kavmin mükâfat veya cezalandırılması hususunda onların önder ve efendilerini dikkate aldığı gösterir. Zira önderler, gerek terbiye ve ıslah, gerekse karmaşa ve bozgunculuk hususunda tabi olunan muktedir kimselerdir. Bu değerlendirmenin Kur'an'ın başka âyetleriyle (el-İsrâ 17/16 ve el-En'âm 6/123) desteklenmesi (Yanyalı, 34b), hem Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri açısından güzel bir uygulama, hem de Kur'an bütünlüğünün harikalığını ortaya koyması bakımından iyi bir örnek olmuştur.

Aynı şekilde yirmi sekizinci sorunun cevabında yapılan tahlilde, mantık ilminin usullerine başvuru olarak son derece bilimsel bir yöntem takip edildiği ve şu sonucun sağlam bir tespit olarak ortaya konulduğu gözlenmektedir: Hûd (as) kavmi önderleri peygamberlerine sefâhet/budalalık isnâd etmiş ve bunu yalancılıkla temellendirme gayretine girmişlerdir. Buna karşın Hûd (as) cevabında, yalancı olmadığını söylemeye gerek duymadan sadece budala olmadığını dile getirmekle yetinmiştir. (Yanyalı, 35a)

Dersin münazara kısmı icra edilirken, sık sık takrîr kısmına atıflarda bulunulması, yapılan Huzur dersinin bütünlüğünü yansıtmaya açısından güzel bir husus olsa gerektir. Ancak yapılan bazı atıfların takrîr kısmında yer almadığı gözlenmektedir. (örneğin bkz. Yanyalı, *Huzur Dersleri*, 27b-28a) Bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Ya yapılan açıklama istinsah edilmemiştir yahut böyle bir açıklama ders takrîr edilirken yapılmamıştır.

Dersin soru-cevap faslını oluşturan bu bölüme dair sadece sorulan soru ve verilen cevap yer almaktadır. Hâlbuki huzur derslerinin münazara kısımlarında mukarrir ile muhataplar arasında hararetli tartışmaların yaşandığı malum bir gerçektir. Nitekim bu gerçeğin bir yansıması bu dersin münazara kısmındaki 24. sorunun cevabında görülmektedir (Yanyalı, 34a). Şöyle ki; ilgili sorunun cevabı verildikten sonra mukarrir, ‘bütün bu değerlendirmeler doğrultusunda denilebilir ki, Kur'an'da söz konusu takdirlerin yapılması yanlış değildir.’ ifadesini kullanmaktadır. Böylesi bir ifade, mukarrir ile muhatap arasında karşılıklı konuşmalar olduğunu göstermektedir.

Peki bu konuşmalar neden yazma nüshalarda yer almamıştır? sorusunun en makul cevabı şu olsa gerektir: Mukarrir, münazarada cereyan eden konuşma metinlerinin tümünü yazma imkanı bulamamış, sadece kendisine yöneltilen soruları not almış ve bunları daha sonra sunduğu takrîrin peşine özet olarak eklemiştir.

Metin

Takrîr Kısmı

[T 24a] 1296 senesi Ramazan-ı Şerif’inde Yanyavî el-Hâc Ömer Efendi’nin huzûr-i şâhâne’de takrîr eylediği derstir.

E‘ûzübillahimineşşeytanirracîm, Bismillahirrahmanirrahîm.
 (وَالِي عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ)¹²
 (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَادِبِينَ)¹³
 (قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ)¹⁴

Sadakallahülazîm el-Kerîm.

Zât-ı Vâcibü’l-vücut ve Amîmü’l-fadl ve’l-cûd Hazretleri, dersimizde Hz. Hûd peygamber -aleyhisselam- ile kavmi beyninde cereyan eden muamelât u mükâlemât kıssa-ı aliyyesini beyan buyurur. Ancak Hazret-i Seyyid-i kâinat -aleyhi ekmelü’t-tehâyâ- efendimiz hazretlerine kemal-i inâd ve istikbârlarından adâvet eden sanâdîd-i küffâr-ı Kureyş, Kur’ân-ı Kerîm’de nice fevâid-i aliyyeyi şamil olan kısas-ı ümem-i sâlifeyi ukûl-i pür zühullerince vesile ittihaz ederek, Furkân-ı Mecîd hakkında bazı kelimât-ı bâhireti’l-butlân tefevvühüne mütecâsir olmuşlar ise de; müfessirîn-i ‘izâm hazerâtı bu makamda ve sair mevâdî’-ı şettâda kısas-ı Kur’âniyye’nin fevâid ü menâfi’ini beyan ve Kur’ân-ı azimü’ş-şânın hâvi olduğu nükât ü mezâyâyı ve vücûh-i i‘câzını mümkün mertebe izah u ayân ederek, a‘dâ-yı din-i mübînin ‘azviyyât vü müftereyâtının butlânını mertebe-i bedâhete îsâl eylemişlerdir. Biz dahi müfessirîn-i kirâm hazerâtının meslek-i âliyelerine ittibâ’an onların kelimât-ı hikmet-i nizamlarını icmâl ederek bazı mertebe-i bast-ı mukaddimeye lüzum gördüğümüzden, âyât-ı kerîmeyi tefsirden evvel ona münasip fi’l-cümle kelimâ edelim.

- 12 “Âd halkına da kardeşleri Hûd’u elçi olarak gönderdik. O: “Ey halkım! Yalnız Allah’a kulluk edin, sizin için O’ndan başka hiç bir tanrı yoktur. Hâlâ O’na karşı gelmekten sakınmayacak mısınız? Dedi.” (el-A‘râf 7/65)
- 13 “Kavminin ileri gelen inkârcıları: “Biz, senin budalalık içinde bocaladığımızı görüyor ve senin yalancılardan biri olduğunu düşünüyoruz.” Dediler.” (el-A‘râf 7/66)
- 14 Hûd: “Ey halkım! “Bende herhangi bir budalalık yok. Ancak ben, âlemlerin Rabbi tarafından size gönderilmiş bir elçiyim.” Dedi.” (el-A‘râf 7/67)

Malum ki, Rabbimiz Teâlâ ve Tekaddes [T 24b] Hazretleri, ‘ibâdına lutfen ve keremen ba’s u irsâl buyurduğu enbiyâ-i fihâm u rusul-i kirâm hazerâtının birinci memuriyyet-i âliyeleri, emsallerini Ma‘bud-ı Hakk’a davet buyurmaktır. Bu davet ise umûr-ı selâseye tevakkuf eder ki, birincisi: Meb‘ûs oldukları nev-i beşerin ve sualleri miktarınca med‘uvvün ileyh olan Zât-ı Ecell ü A‘lâ’yı onlara tarif etmektedir. Bu da Zât-ı Vâcibü’l-vücut ve sıfât-ı Ulûhiyyet ü Rubûbiyyet’e müteallik olan mesâil-i itikadiyyeyi beyan ile olur. İkincisi: Med‘uvv olan emsallerini med‘uvvün ileyh olan Zât-ı Akdes-i Ehadiyyet’e mûsıl tarîk-i müstakîmi izah eylemektir ki, ‘ibâdât ü tâât ve muâmelât-ı siyasete dair tekâlif-i İlâhiyye’yi ve ahkâm-ı şer‘-i şerifi tebliğ buyurmakla hâsıl olur. Üçüncüsü(n) de: Med‘uvvünin Med‘uvvün ileyh Hazretleri’ne rucû’larında ahvâlleri neye müncer olacağını âlem-i dünyada gözden nihân olan ahiret ü cennet ü cehennem ve ahvâllerini bildirmektir. Binaenaleyh Cenâb-ı Perverdegâr’ın rusul-i kirâm hazerâtına vahy ü irsâl buyurduğu kütüb-i semaviyyenin münderecâtı şu umûr-ı selâse-i münkasimedir.

Ve kibâr-ı tâbiînden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) hazretlerinin beyan buyurduğu gibi: Cemî‘-i kütüb-i İlâhiyye’ye mûda‘ olan ulûm u maarif ma‘a-ziyade Kur’ân-ı Kerîm’e mûda‘ olduğundan, ekâbir-i ulemâ-i kirâm ve e‘âzım-ı ricâl-i sûfiyyeden İmam Gazâlî (ö. 505/1111) hazretlerinin beyan eyledikleri veçhile:¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’in muhteviyat-ı âliyesi altı kısma münkasımdır. Üçü, ifade olunan aksâm-ı selâse-i mühimmedir. Ve üçü dahi mütemmimdir ki, birincisi: Muti‘înin ahvâllerini ve ilm-i ahlâkı mübeyyin olan kısımır. İkincisi: Câhıdın u küffârın akvâl-i bâtıla ve harekât-ı kabîhalarını ve giriftâr oldukları azâb u helâkı mu‘lin olan kısas-ı Kur’âniyye kısmıdır. Üçüncüsü: Sâdât-ı sûfiyye hazerâtının Kur’ân-ı Azimü’ş-Şân’dan istinbât edip zevkiyâb oldukları menâzil-i tarîki müş‘ır olan kısımır. İşbu aksâm-ı sitteyi Kur’ân-ı Kerîm’in mecmûu şamil olduğu gibi, allâme [T 25a] Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) beyanı üzere; bir sûre-i celîlesi ve belki bir âyet-i kerîmesi, bazen cümlesini ve bazen bir kaçını icmâlen hâvîdir.

Ve zikrolunan aksâm-ı selâse-i mütemmimeden kısım-ı sâni ki, akvâl ü ahvâl-i münkirîni mübeyyin olan kısas-ı Kur’âniyye; tarîk-i mustakîmi zıddıyla kâşif u tebşîr u inzâr u terğîb u terhîbe tesir-i tâmmeye sebep olmasıyla beraber, İmam Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) ve sair müfessirîn hazerâtının beyan buyurdıkları¹⁶ fevâid-i erba‘ayı ki, icmâli tesliye-i resûl -aleyhisselamı- ve takviye-i kulûb-i müminîni ve tadyîk-ı kulûb-i muhtılîni ve ispat-ı fahr-i âlemîni müfîd olduğundan, Zât-ı Vâcibü’l-vücut Hazretleri bu sûre-i celîlede altı kadar kısas-ı enbiyâdan zikir

15 Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed Ğazâlî, *Cevâhiru’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru ihyâi’l-ulûm, 1986), 15.

16 Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir: Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1999), 3: 512.

buyurmuş ki, birisi; sûre-i celîlenin evâilinde Hz. Âdem -aleyhisselam- ile İblis -aleyhi mâ yestehkkin- kıssasıdır. Ve ikincisi; ders-i sâbıklarla tekmi olunan, Hz. Nuh -aleyhisselam- ile kavmi beyninde cereyan eden kıssadır. Ve üçüncüsü; dersimizdeki, Hûd -aleyhisselam- ile kavmi beyninde güzerân eden kıssadır. Ve baki kalan üçü de gelecek derslerdeki kısas-ı selâsedir.

Ve müfessirîn-i ‘ızâm ve ‘ale’l-husûs İmam Fahreddin er-Râzî *Tefsir-i kebir*’inde¹⁷ ve İmam Süyûtî (ö. 911/1505) *İtkân*’ında¹⁸ beyan buyurdıkları veçhile; Kur’ân-ı Kerîm’in mu‘cizat u kemâlât-ı gayr-i mütenâhiyesi -lâ ekall- böylece icmâlen mümkün mertebede mütalaa olundukta; küffâr-ı Kureyş’in Kur’ân-ı Kerîm hakkında ettikleri kelîmât-ı pür hayâlâtlarının butlânı zahir ü vazih olur.

Ve (lâ)¹⁹ siyyemâ cemm-i gafîr ve fesâhat ü belâgatta derece-i kusvâya nail ve hamîyyet-i cahiliyye vü ‘unf u tekebbürün nihayetine vasil olan sanâdîd-i Kureyş, âbâ vü ecdatlarının dinlerini zemm ü ta‘yîb ü iptal eden -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- hazretlerine galebe etmek ve nur-ı tevhidi itfâ’ vü mahv eylemek aksâ emelleri olduğu halde, ruûs-ı eşhâd u mele-i nâsda Kur’ân-ı Kerîm’in bir aksar sûresinin mislini ityân ile teklif olunduklarında; yani -hâşâ- Kur’ân-ı Azimü’ş-Şân Zât-ı Ecell ü A‘lâ’nın kelâmı olmayıp [T 25b] sizin dediğiniz gibi muhtara‘ât-ı beşer ise siz ki, merci‘-i hutabâ-i Arab-ı ‘urbâ ve fusahâ-i Adnan ve büleğâ-i Kahtân sizsiniz. Siz de Kur’ân-ı Kerîm’in mecmu‘unu değil belki en aksar sûresinin mislini ityân edin diye tehdidî olunduklarında, mislini ityândan aciz kalıp ve kemal-i mahcubiyet ü hayretlerinden şaşalayıp, Kur’ân-ı Kerîm’i bazı kere sihre, bazı kere şiire nisbet eyledikleri gibi, bazen de “esâtîr-i evvelîn”e nisbet eylemeleri misillü türrehâtları mülâhaza olundukta butlânları ezhar mine’ş-şems olur.

Ve ilâ yevminâ hâzâ, onların zâhib oldukları efkâr-ı sakîme-i bâtlıya tabi olan bir takım cehele-i kâsırîn ü süfehâ-i maklûbîn²⁰ ‘Kur’ân hikâyât ü tevârîhten ibarettir’²¹ demeleri bu hususta metbû‘ları olan küffâr-ı Kureyş’in kelîmât-ı hamkâ bî-manaları gibi vâhî vü bâtil olduğu bedîhî mertebesinde yakînen malum olur.

17 Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20: 197.

18 Bkz. Ebu’l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987), 2: 1005.

19 Yazmada yer almamaktadır.

20 Bu ifadesiyle mukarrir, o zaman II. Abdülhamid’e muhalif bulunan Jön Türkleri kastetmiş olabilir. (Jön Türkler hk. bkz. Hanioğlu, “Jön Türkler,” 584-87.

21 Genel anlamda Kur’ân’ın, özel anlamda kıssaların gerçek olmadığı düşüncesine atıf yapılmakta, öte yandan Kur’ân’ın tarihsel olduğu fikrine işaret edilmektedir. (Dersin yapıldığı dönemdeki düşünce değişimi hk. bkz. Hanioğlu, “Batılılaşma,” 182-86.)

Hülasa, tefsiri sadedinde olduğumuz âyât-ı beyyinâttan müstefâd olacağı gibi, Zât-ı Vâcibü'l-vücut Hazretleri, habib-i muhteremi -sallallahu Teâlâ aleyhi vesellem- hazretlerine tesliye ve müminîni tebşîr ve münkirîni inzâr u tahvîf makamında este'îzübillah; (وَالَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا)²² buyurur. Ve me'âni-i pür fevâidleri; cemî' simât-ı noksandan münezzeh ve kâffe-i sıfât-ı kemaliyyeyi câmi' olan Zât-ı İlâhiyyeme kasem ederim ki, Ben Azîmü'ş-şân, Cezîretü'l-Arab'dan Amman ile Hadramevt beyninde Ahkâf²³ denilen mahalde sakin ü mütevatın olup, kendileri imal ederek âlihe tesmiye ettikleri 'sadâ' ve 'samûd' ve 'hübâ' putları(nı) Bana şerik koşmalarıyla beraber, Benim onlara ihsan eylediğim servet ü kuvvet nimetleri mukabelesinde -teşekkür eylemek umûr-i lâzîmeden iken- küfrân-ı nimet ederek Benim rızama muvafık mahallere sarf etmediklerinden başka, gazabımı câlib olan zulm ü zulumât ü fisk u fücür u sefâhet ü fesâdâta sarf ile nâsı ve belki sair hayvanatı ifsad ü ihlâk ü kahr u ızrâr eden [T 26a] kavm-i Âd'a²⁴ yine bir muktezâ-i Rubûbiyyet -lutfen- helâklarını ta'cil etmeyip imhâl ederek kendi cedd-i a'lâları olan Âd'ın evladından olmak üzere beyinlerinde neseben uhuvvetleri olması hasebiyle şefkat-i tabii ve sıdk u emaneti ve ahvâl ü kemâlâtı ve lisan ü istilâhâtı malumları olduğundan, ünsiyet ü ittibâları sühûletli olan Hûd peygamber -aleyhisselâmı- tahkikan ba's ü irsâl eyledim.

(قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ)²⁵ Raûf ü Rahîm olan Cenâb-ı Kibriyâ, evsaf-ı meşrûha-i kabîha ile mevsûf olan kavm-i Âd'a, mücâzât-ı azîmeye layık ve müstehak iken, -bir mukteza-i hikmet-i Rubûbiyyet- bu misillü muamele-i

22 el-A'râf, 7/65.

23 Sözlükte “uzun, meyilli ve yüksekçe kum yığını” manasına gelen “ahkâf”, “eğri büğrü kum tepeleri” demektir. Neşredilen metinde de görüleceği üzere Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. Hûd'un ümmeti Âd kavminin yaşadığı yerin adı olarak geçer. (Bkz. Hûd 11/50, 59; eş-Şuarâ 26/123) Burasının, Yemen'in Sihir mıntıkasında denize bakan yüksek kumluk bir bölge, Arabistan'ın güneyinde Uman ile Mehre arasında bir vadi veya Uman ile Hadramevt arasında kalan geniş bir kum çölü olduğu değişik kaynaklarda ileri sürülmüştür. (Emin Işık, “Ahkâf Süresi,” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 1: 549.)

24 Hz. Nuh'tan sonra yaşamış olan Âd kavmi, Hz. Hûd'un ümmetidir. Âd kavmi, Hûd'u yalanlayıp onun getirdiği dini inkâr ettiği için şiddetli bir rüzgârla cezalandırılmıştır. (bkz. Fuşşilet 41/16; el-Kamer 54/19; el-Hâkka 69/6) Bu kavim ismini Nuh'un torunlarından Avs'ın oğlu Âd'dan alır. Avs'ın babası İrem, onun babası Hz. Nuh'un oğlu Sâm'dır. Tarihçiler ve müfessirler Âd kavmini, Âd-ı ûlâ ve Âd-ı uhrâ olmak üzere ikiye ayırırlar. Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği kavim Âd-ı ûlâ'dır. Müfessirler, Âd ve Hz. Hûd ile ilgili olarak Kur'an'da zikredilen müşterek olayların hepsini birinci Âd kavmiyle ilgili kabul ederler. Âd-ı ûlâ'nın helâk edilmesinden sonra bu kavimden geri kalan nesilden Âd-ı uhrâ (ikinci Âd kavmi) ortaya çıkmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de birinci Âd kavminden bahsedildiği halde (bkz. en-Necm 53/50), ikinci Âd kavminden açıkça söz edilmez. (Celal Kırca, “Âd,” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 1: 333.)

25 O: “Ey halkım! Yalnız Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiç bir tanrı yoktur. Hâlâ O'na karşı gelmekten sakınmayacak mısınız? Dedi.” (el-A'râf 7/65)

kerîmâne-i İlâhiyyesinden sonra acaba Hûd -aleyhisselam- onlara ne muamelede bulunup ve onlara ne buyurmuşlar!? Suali melhûz olduğundan, Zât-ı Cenâb-ı Kibriyâ Hazretleri bu suale cevap buyurarak, (قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ) buyurmuş. Ve me‘âni-i hikmet ihtivâları; Hûd -aleyhisselam- kavmine Zât-ı Ecell ü A‘lâ’nın tekâlifini kabul ile ubudiyete teklif ve vahdaniyetini tasdik ü ikrâr ile emir ve azâbıyla inzâr u tahvîf makamında, beynlerinde isti‘tâf u muhabbetin istihkakına ima ve münâdâ lehî derece-i kemalde mutena olmasını müş‘ır olan tarîk-ı hitap ile -ve münâdâ olan kavmi her ne kadar mesafeten ve neseben karîb olsalar da dinde ve davet-i Hakk’ı kabul etmekte ba‘îd olduklarından- nidâ ederek (يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ) buyurmuşlar. Yani, ey benim kavmim! Zât u Sıfât u ef‘âlînde ve sizin mütena‘ım olduğunuz vücut u hayat u kemâlât-ı insaniye gibi kendisiyle intifâ‘ eylediğinizin²⁶ ni‘am-ı celileyi in‘âm u ihsan etmede şerik ü nazîrden münezze olup, ma‘bûd i bi’l-istihkâk olması Zât’ına [T 26b] mahsus ve münhasır olan Zât-ı Vâcibü’l-vücudun teklifini kabul ve evâmirine imtisâl ve nevâhîsinden ictinâb ederek nihayet-i ta‘zîm olan ibadet ile ancak O’nun Zât’ına ibadet ediniz.

(أَفَلَا تَتَّقُونَ)²⁷ Hûd -aleyhisselam- kavmine bu nasâih-i müşfikâneyi buyurduktan sonra kavmi, hilafına hareket etmemeleri için Allah -Zülcelal- Hazretlerinden, Nuh -aleyhisselamın- kavmine vaki olan azâb u ihlâk ile kendilerini inzâr ü tehdit ü terhîb ü tahvîf ederek (أَفَلَا تَتَّقُونَ) buyurmuşlar. Ve me‘âni-i şerifi; ey kavmim! Siz, Nuh peygamber -aleyhisselamın- kavmi, Nuh -aleyhisselama- ettikleri muhalefet ü muamele-i kabîhalarından dolayı haberi bütün dünyaya şâyi‘ vü meşhur olup, kendilerine vaki olan azâb u helâki bildikten sonra, tefekkür etmeyip kendinizi bu misillü azâb u helâkten sakınmamanız gayet müsteb‘ad ü acîb ve nihayet derecede müstakbah u münker bir emirdir.

(قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ)²⁸ Hûd -aleyhisselamın-, kavmine olan bu muamele-i müşfikâneleri sem‘lerine vasıl olan zevatın hatırlarına, Hûd -aleyhisselamın- kavmine olan bu muameleden sonra acaba kavmi ne harekette bulunup ve kendilerine ne gûne kelim eylemişler!? Suali gelmek mutasavver olduğundan, Zât-ı Ecell ü A‘lâ Hazretleri bu suale cevap ve muamele-i sefihânelerini ve akvâl-i batıllarını beyan ederek (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ) buyurmuş. Yani Hûd -aleyhisselama- bu muamele-i rahîmâneleri mukabelesinde süfehânın öteden beri kendilerinin sıfât-ı mezmûmelerinden olan sefâhet ü kizb ü dalâl-i ekmele-i kümmelîne nisbet eylemek âdet-i kabîhaları üzere

26 “vücut u hayat u kemâlât-ı insaniye gibi kendisiyle” ifadesi Topkapı nüshasında mükerrer geçmektedir. Bunun müstensih hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

27 “Hâlâ O’na karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?” (el-A‘râf 7/65)

28 “Kavminin ileri gelen inkârcıları, “biz, seni bir akılsızlık içinde bocalar görüyor ve senin yalancılardan biri olduğunu düşünüyoruz.” Dediler.” (el-A‘râf 7/66)

Hûd -aleyhisselama- sırren iman eden [T 27a] Mersed b. Sa‘d²⁹ ve emsalinden mâ‘adâ kavminden küfür ile muttasıf olup umum nâsın gazab-ı İlâhiye’ye giriftâr ve azâb-ı isti’sâl ile muazzeb ü helâk olmasına sebep-i tam olan rüesâ vü ekâbir-i mücrimîni Hûd -aleyhisselamın- hilm ü rüşdünü ve akl u fetânetini ve sıdk u emanetini yakînen müşahede (ede)bildikleri halde inad u istikbârlarından nâşi kizb-i sarîh olarak (إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ) dediler. Ve maksûd-ı ‘unûdları; “biz seni, kavminin dininden müfârakat edip terk eylediğinden, muhakkak olarak büyük sefâhette ki, ziyadesiyle hiffet-i akılda râsih u sabit olduğunu biliriz ve itikat ederiz. Ve tahkikan biz seni, nübüvvet ü risâleti dava eylemekte kâzibinden olduğunu cezmen biliriz ve yahut zannederiz.” Demek olur.

(يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ)³⁰ Hûd -aleyhisselama- kavmi taraflarından vuku bulan bu muamele-i bâride-i nâ-mardıyyeleriyle beraber, yine Hûd -aleyhisselam- onlara ahlâk-ı hamîde ile me’lûf ve efrâd-ı beşerin vasıl olmaları mümkün olan nihayet derecesinde kemâlât-ı insaniye ile mevsûf olan enbiyâ vü rusul-i kirâm zevi’l-ihiram -aleyhimüsselam- hazerâtının sünnet ü âdet-i seniyyeleri üzere halîmâne vü hakîmâne olarak redd-i cevap makamında (يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) buyurmuşlar. Ve meâl-i kemal-i iştimâli; “ey kavmim! Sizin bana iftira-i mahz olarak nisbet ü isnâd eylediğiniz sefâhet sıfat-ı rezilesi asla ve kat‘a ömrümde yanıma uğramamıştır. Lakin ben, kemal-i akıl ve sıdk u emanetin nihayet mertebesi muktezayât-ı zaruriyesinden olan risâlet sıfat-ı aliyyesiyle mevsûf, cemî‘ âlemlerin mürebbisi olan Zât-ı Ecell ü A‘lâ’nın [T 27b] resûl ü peygamberiyim” demektir.

Kadı Beydâvî (ö. 685/1286) -aleyhi rahmetü’l-Bârî- ve sair müfessirîn-i ‘ızâm hazerâtının bu makamda beyan buyurdıkları üzere,³¹ Hûd -aleyhisselam- ve kezâlik kâffe-i enbiyâ -salavâtullahi alâ nebbiyyinâ ve aleyhim ecma‘în- hazerâtı ümmet-i davetlerinin süfehâ vü muannidleri kendilerine muamele-i sefhâne ve söyledikleri kelîmât-ı hamkâlarına mukabele-i bi’l-misil etmeyip, hüsn-i hulukun netice vü semeresi olan rıfk u şefkat ile mukabele ederek cevap buyurmalarında ve Zât-ı Ecell ü A‘lâ Hazretlerinin o ecvibe-i müşfikânelerini Kur‘ân-ı Kerîm’de beyan buyurmasında bu misillü muamele meşrû vü memdûh olup cemî‘-i enbiyâ -aleyhimüsselam- hazerâtının sünnet-i seniyyeleri olduğuna ve her bir nâsiha lazım idüğüne tenbîh-i vazîh vardır. Ve buna binaen ecell-i sâdât-ı sûfiyyeden İmam Gazâlî

29 Bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘ul-beyân fî te‘vîli’l-Kur‘ân* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2000), 22: 508.

30 “Ey halkım! “Bende herhangi bir akılsızlık yok. Ancak ben, âlemlerin Rabbi tarafından size gönderilmiş bir elçiyim.” (el-A‘râf 7/67)

31 Ebû Said Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envârü’l-Tenzil ve esrarü’l-te‘vîl* (Beyrut: Daru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1997), 3: 19.

(ö. 505/1111) hazretleri beyan buyurduğu³² gibi, fahr-i risâlet -sallallahu Teâlâ aleyhi vesellem- hazretleri ümmet ü eshâb-ı kirâmını, ‘avâkıb-ı umûru tefekkür ü tedebbür etmeye müsaadeyi müntic ü müsmir olan “rıfk” sıfat-ı aliyyesine terğîb ü teşvik makamında (إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ أَهْلَ بَيْتِ أَنْحَلَّ عَلَيْهِمُ الرَّفْقُ)³³ buyurmuşlar. Ve meâl-i âlîleri, “Cenâb-ı Kibriyâ Hazretleri bir ehl-i beyte, yani bir ev halkına muhabbet edip kendilerinden razı olduğu vakitte onları mazhar-ı rıfk kılıp nâsa rıfkla muamelelerini i’tâ vü ihsan buyurur.” demektir. Ve hadis-i şerif-i âharda ümmühât-ı müminînden Âişe-i siddîk’a -radiyallahü Teâlâ anhâya- hitap buyurarak (يَا عَائِشَةُ أَرْفُقِي فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بِأَهْلِ بَيْتٍ كَرَامَةً ذَلَّهْمُ عَلَى بَابِ الرَّفْقِ)³⁴ buyurmuşlar. Ve mana-yı şerifi; “yâ Âişe! Rıfkla muamele eyle, zira Zât-ı Ecell ü A’lâ’nın irade-i İlâhiyye’si bir ehl-i beytin ikramına taalluk eylediği vakitte Cenâb-ı Kibriyâ Hazretleri [T 28a] o ehl-i beyte rıfk kapısını açar. Yani onları rıfkla muameleye muvaffak kılar.”

Ve kezâlik zât-ı risâletpenâhî -sallallahu Teâlâ aleyhi vesellem- hazretleri bilhassa hulefâ-i râşidîn hazerâtına ve ilâ yevmi’l-kıyame gelen hulefâ vü selâtîn-i kirâma rıfk u mülayemet ile tavsiye makamında (أَيُّمَا وَالٍ وَلِيٍّ وَرَفَقَ وَلَا نَ رَفَقَ اللَّهُ)³⁵ buyurmuşlar. Ve meâl-i pür âlîleri: “Her bir vali-i umûr ki, kâffe-i umûr kendisine tevliye ve tefvîd olunup nâsa rıfk u mülayemet ü af ile muamele ederse, Allah Zülcelal Hazretleri mükâfat ü mücâzât vakti olan yevm-i kıyamette o vali-i umûra rıfk u af ile muamele buyurur.” Demek olur. Ve Ömerü’l-fârûk -radiyallahü Teâlâ anh- hazretleri bu vasiyet-i nebeviyyeye imtisâlen ahd-i hilafet-i aliyyelerinde taşralara gönderdikleri bazı me’murînden iştikâ olunduğu sem‘-i âliyelerine vasıl olundukta, bilâ tehir nâsa rıfk ile muamele eylemelerini me’murîne emir eylemişler. Ve yalnız emir ile dahi iktifa etmeyip, o memurlar huzur-i hilâfetpenâhîlerine avdet ettiklerinde bizzat kendileri kıyam edip bilhassa hutbe buyurmuşlar. Ve hutbe-i aliyyelerinde sünnet-i seniyye-i Mustafaviyye üzere, ibtidâen Zât-ı Vâcibü’l-vücut’a hamd ü senâ ettikten sonra, vülât ile ra’iyyenin beyinlerini telif ve tarafeynin hukuk ı meşrûalarını beyan ve hilm ü rıfk mardî-i Rabbânî ve mergûb u memdûh olmasını ve ‘unf u gazabın mağdûb-i İlâhî olduğunu

32 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Ğazâlî, *İhyâü ‘ulûmi’ d-dîn* (Beyrut: Dâru’l-marife, ts.), 3: 185.

33 Ebû Abdullah Mahmud b. Muhammed Haddâd, *Tahrîcü eĥâdisi İhyâi ‘ulûmi’ d-dîn* (Riyad: Dâru’l-âşime 1987), 4: 1828.

34 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001), 41: 255.

35 Süyûtî’nin (ö. 911/1505) İbn Ebi’ d-Dünyâ’dan (ö. 281/894) tahrîc ettiği hadis, söz konusu eserde (أَيُّمَا وَالٍ وَلِيٍّ فَلَانَ رَفَقَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) şeklinde geçmektedir. (bkz. Ebu’l-Faḍl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Fetḥu’l-kebir fî ḍammi’z-ziyâde ile’l-Câmi’i’s-sağîr* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 2003), 1: 463.) Ancak Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (ö. 1419/1999) bu hadisin zayıf olduğunu kaydeder. (bkz. Muhammed Naşirüddin el-Elbânî, *Ḍaifü’l-Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1988), 332.)

izah u tefhîm sırasında ibtidâen ra‘iyyeye ve sâniyen kendi nefsi-i şeriflerini³⁶ de idhâl ederek, vülâta ve mertebe-i sâlisede umuma hitab-ı mehâsin-i meâb buyurarak **أَيَّتْهَا الرَّعِيَّةُ، إِنَّ لَنَا عَلَيْكُمْ حَقَّ النَّصِيحَةِ بِالْغَيْبِ وَالْمُعَاوَنَةِ عَلَى الْخَيْرِ. أَيَّتْهَا الرَّعَاةُ إِنَّ لِلرَّعِيَّةِ عَلَيْكُمْ حَقًّا، فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا شَيْءَ أَحَبُّ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ وَلَا أَعَزُّ مِنْ حِلْمِ إِمَامٍ وَرَفْقِهِ، وَلَيْسَ شَيْءٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ وَأَعَمَّ (غُنْفَ إِمَامٍ وَخَرْقِهِ، وَاعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يَأْخُذُ بِالْعَافِيَةِ فَيَمُنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ يَرْزُقُ الْعَافِيَةَ مِمَّنْ هُوَ دُونَهُ** [T 28b] buyurmuşlar. Ve me‘âni-i nasâyih ihtivâları li-hikmetin, Hazret-i Fâruk -radiyallahu Teâlâ- ibtidâen göçenlerden başlayıp hukuk-ı beyan ederek (أَيَّتْهَا الرَّعِيَّةُ) (الرَّعِيَّةُ، إِنَّ لَنَا عَلَيْكُمْ حَقَّ النَّصِيحَةِ بِالْغَيْبِ وَالْمُعَاوَنَةِ عَلَى الْخَيْرِ) buyurmuşlar. Yani, ey ra‘iyye vü ahâlî! Biz ki, me‘âşir-i hulefâ ve vülât ü me’murîniz. Huzurumuzda itaat ve sadakat ibraz eylediğiniz gibi gıyabımızda dahi daima hayrımıza sa’y ü gayret ve her bir umûr-i hayriyyemize muavenet eylemeniz üzerinizde hakk-ı meşrûmuzdur. Ve derece-i sâniyede zât-ı ulyâları dahi kendilerini dahil ederek ekâbire hitap buyurup (كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ)³⁸ hadis-i şerifini işrâbla beraber, hukuku tasrih buyurmayarak, **أَيَّتْهَا الرَّعَاةُ إِنَّ لِلرَّعِيَّةِ عَلَيْكُمْ حَقًّا** buyurmuşlar. Yani ey hulefâ vü ümerâ vü ekâbir! Ra‘iyyenin sizin üzerinizde hakk-ı meşrûaları var olduğunu ihtar eylerim demek olur. Ve derece-i sâlisede ekâbire riayet tahsîs-i bi’z-zikr buyurup hukuka riayetle terğîb ü terhîb sadedinde **فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا شَيْءَ أَحَبُّ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ وَلَا أَعَزُّ مِنْ حِلْمِ إِمَامٍ وَرَفْقِهِ، وَلَيْسَ شَيْءٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ وَأَعَمَّ غُنْفَ إِمَامٍ وَخَرْقِهِ** buyurmuşlar. Ve maksûd-ı âlîleri; malumunuz olsun ki, Zât-ı Ecell ü A‘lâ’nın ‘ind-i maneviyesinde imam-ı müslimînin hilm u rıfk u lütf ile muamele eylemesinden ziyade sevgili ve e‘azz ve erdâ bir şeyi yok ve Zât-ı Cenâb-ı Samedaniyesinde imam-ı müslimînin ‘unf u gazab ile muamele eylemesinden ebğad ve kederli şey yok demektir. Ve derece-i râbiada tarafeyn ve umuma tevcih-i hitap buyurarak, **وَاعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يَأْخُذُ بِالْعَافِيَةِ فَيَمُنْ**, (بَيْنَ ظَهْرَيْهِ يَرْزُقُ الْعَافِيَةَ مِمَّنْ هُوَ دُونَهُ) hitab-ı sevabıyla itmâm-ı kelam eylemişler. Ve meâl-i menfaat iştimâli dahi malumunuz olsun. Her kim ki zîr-i hükmünde olan

36 “Nefs-i şerif” tabirini doğru bulmadığımızı burada ifade etmek isteriz. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yusuf’un (as) dilinde nefis, sürekli kötülüğü emreden bir varlık olarak anlatılmaktadır (bkz. Yusuf 12/53). Diğer yandan Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de müminlere, nefislerini övüp yüceltmemelerini ve temize çıkarmamalarını emretmektedir. (bkz. en-Necm 53/32)

37 Hz. Ömer’e (ra) isnâd edilen bu sözün orijinal metni şu şekildedir: **أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لَنَا عَلَيْكُمْ حَقَّ النَّصِيحَةِ بِالْغَيْبِ وَالْمُعَاوَنَةِ عَلَى الْخَيْرِ. أَيُّهَا الرَّعَاةُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ حِلْمِ أَحَبِّ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ وَلَا أَعَمَّ نَفْعًا مِنْ حِلْمِ إِمَامٍ وَرَفْقِهِ، وَلَيْسَ (مِنْ جَهْلِ أَبْغَضَ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ وَأَعَمَّ ضَرَرًا مِنْ جَهْلِ إِمَامٍ وَخَرْقِهِ، وَإِنَّهُ مَنْ يَأْخُذُ بِالْعَافِيَةِ فَيَمُنْ بَيْنَ ظَهْرَاتَيْهِ يُعْطِ الْعَافِيَةَ مَنْ فَوْقَهُ** “Ey insanlar! Sizin bize karşı, haberdar olmadığımız hususlarda tavsiye ve iyilikte yardım etme sorumluluğunuz vardır. Ey yöneticiler! Bir yöneticinin anlayışlı ve yumuşak olmasından daha fazla Allah’ı sevindiren ve faydalı olan bir şey yoktur. Aynı şekilde yöneticinin cahil ve kanunsuz olmasından daha fazla Allah’ı öfkeliendiren ve zararlı olan bir şey de yoktur. Yönettiği halka esenlik veren kimse, üstünde bulunandan (Allah’tan) da esenlik görür.” (Bkz. Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Hâbib Enşârî, *Kitâbü l-ĥarâc* (Kahire: el-Mektebetü l-Ezheriyye li’t-türâs ts.), 22. Öyle görülüyor ki mukarrir zihnindeki manayı bizzat kendisi Arapça ifade etmiştir.

38 “Her biriniz idareciniz ve hepiniz idareniz altında bulunanlardan sorumlusunuz.” (Ahmed b. Hânel, *Müsned*, 9: 156.)

kimselere, yani mâ-dûnuna af ü lütf ile muamele eyler ise kendisi, mâ-fevkinde olan zevatın af ü lütfuna mazhar olur [T 29a] demektir.

Velhasıl muamele-i meşrûha-i memdûhaya dair çok âyât-ı beyyinât ve ehâdis-i şerife ve âsâr-ı aliyye vârid olmuştur. Ancak afv ü r'efet ü rahmet mahal-i layıklarında olmak şarttır. Ama hilafında olur ise emr-i bi'l-aks olur. Yani r'efet ü merhamet olunacak yerde 'unf u gazab ile muamele eylemek gayr-i meşrû vü mezmûm olduğu gibi, 'unf u gazab ile muamele³⁹ olunacak yerde re'fet ü merhamet ü lütf u mülayemetle muamele eylemek gayr-i meşrû ve mezmûmdur. Neteki(m) Cenâb-ı Rabbi'l-âlemîn dine dokunacak hudud-ı şer'iyeyi icrada re'fet ü merhametten este'izübillah (وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ)⁴⁰ âyet-i celflesiyle nehiy buyurmuş. Yani dine dokunacak ve hudud-ı şer'iyeyi icrada sakın size re'fet galebe etneyip re'fet ü lütf ile muamele etmeyesiniz. Belki hudud-ı şer'iyeyi icra ediniz. Ve buna binaen Fahr-ı âlem -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- hazretleri (لَوْ سَرَقَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ) لَوْ سَرَقَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ) ⁴¹ buyurmuşlar. Yani Muhammed -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- sevgili kerîme-i muhteremesi Fatımâtü'z-Zehra -radiyallahu Teâlâ anhâ- bi'l-farz ve't-temsil sirkat etmiş olsa hadd-i şer'î icra için re'fet ü merhamet etmeyip elini keserdim demek olur. Ve bu hüküm-i İlâhiyyeye imtisâlen ve sünnet ü sîret-i nebeviyyeye ittibâen eimme-i müctehidînden Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778) hazretleri telâmizine أتدرون ما الرفق⁴² yani “rıfk neden ibaret olduğunu bilir misiniz?” Diye sual buyurup, telâmizi dahi “sizin huzur-ı âlinizde bizim şakk-ı şefeh edip beyan etmeye liyakatımız yoktur. Siz tefsir buyurun yâ Ebâ Muhammed!” Dediklerinde, hazreti imam -rahimehullahu Teâlâ- evvelen icmâl sâniyen tafsîl tarîkiyle rıfkı tefsir makamında هُوَ أَنْ تَضَعَ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا، الشَّدَّةَ فِي مَوَاضِعِهَا، وَاللَّيْنُ فِي مَوَاضِعِهِ، وَالسَّيْفَ فِي هُوَ أَنْ تَضَعَ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا، الشَّدَّةَ فِي مَوَاضِعِهَا، وَاللَّيْنُ فِي مَوَاضِعِهِ، وَالسَّيْفَ فِي مَوَاضِعِهِ⁴³ buyurmuşlar. Yani şer'an makbul ü memdûh olan rıfk u mülayemet cemî'-i umûru mevdi'-i layıklarında vaz' [T 29b] ederek, şiddet ü gazabı ve lütf u mülayemeti ve seyf ü savtı -ki kırbacı- mahall ü mihver-i layıklarında isti'mâl eylemektir. Gayetü'l-meram, ahlâk-ı hamîdede makbul ü muteber tarafını birbirine mezc ederek tarîk-i mustakîm olan hadd-i vasat ve itidali bulup sülûk eylemektir. Fakat o had üzere gitmek kalb-i selim ve tab'-ı mustakîm ve cemî'-i umûrun hakâyık u dekâyıkına ittilâ'a mevkûf olduğundan, gayet su'ûbetli ve

39 Topkapı nüshasında “eylemek” ziyadesi vardır. (Yanyalı, *Huzur Dersleri*, 29a.)

40 “...zina eden kadın ve erkek için Allah'ın dininin hükmünü uygulamada merhamet duygunuz sizi engellemesin...” (en-Nûr 24/2)

41 Nesâî, “Kat'u's-sârik,” 6.

42 Cümlelerin başındaki “istifhâm hemzesi” yazma nüshada bulunmamaktadır.

43 Sözü başında geçen هُو zamiri yazma nüshada bulunmamaktadır. Ancak sözü yer aldığı kaynaktan mevcuttur. (bkz. Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemaşşerî, *Rabî'ul-ibrâr ve nuşuşu'l-aşyâr* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1991), 2: 234.)

âdeten mümteni‘ hükmünde idiğinden her bir umûrda adaleti irâe ve dünyevi ve uhrevi saadet ve selametimizi mütezammin ve mütekeffil olan şer‘-i şerife tatbik-i muamele etmekten başka çare-i selamet olmadığı bî-iştibâhtır.

Ola ki, Mevlâ-i Mûteâl Hazretleri cümlemize rıfk u lutfiyle muamele buyurup her bir umûr ve hususumuzda şer‘-i şerifle âmil olmaklığa muvaffak buyursun. Ve ‘ale’l-husus teşerru‘ vü temessükü sebab-i bekâ-i nizam-ı âlem zât-ı şevketmeâb padişahımız şevketli mehâbetli efendimiz hazretlerini mashûben bi’s-sihhat ve’l-afiyet ve masûnen an cemî‘il-âlâm ve ekdâri’l-kevniyye ve makrûnen bi’t-tevfikât ve’l-eltâfi’s-Samedâniyye erike-i saltanat-ı ulyâlarında kâim ve daim eylesin. Âmin, bi hurmet-i seyyidi’l-murselîn.

Münazara Kısmı

[T 30a] Ders-i mezkûrun es’ile ve ecvibesidir.

قوله تعالى: وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا (الاعراف 65/7)

س 1 : الواو ههنا لأي شيء ؟

ج 1 : لعطف «إِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ» (الاعراف 65/7) على «نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ» (الاعراف 59/7) على ما هو الظاهر. وذهب إليه جمهور المفسرين وإن حسن القنوي كونها للابتداء في سورة هود⁴⁴ بناء على تقدير أرسلنا قبلها للفصل الكثير بين المعطوفين.⁴⁵

س 2 : فإذا كانت للعطف فهل لا يلزم عطف شينين على شينين وهو غير جائز ؟

ج 2 : هذا من قبيل عطف معمولين على معمولي عامل واحد وهو جائز.

س 3 : ما الجامع بينهما ؟

ج 3 : خيالي على ما بينه القنوي.⁴⁶

س 4 : فما فائدة هذا العطف ؟

ج 4 : فائدته من وجهين لفظا ومعنى. أما لفظا فتفصيل المعطوفين عليهما أعني المفعول به الصريح لـ «أُرْسَلْنَا» وهو «نُوحًا» و المفعول به غير الصريح وهو «إِلَىٰ قَوْمِهِ» كما في قولنا جاءني زيد وعمرو وكما في المطول مع الاختصار⁴⁷ فيكون إيجاز قصر على ما هو المختار عند ابن الأثير وصاحب عروس

44 Aynı kullanım mukarririn zikrettiği surede de vardır. Bkz. Hûd 11/25, 50.

45 Isâmüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-Beydâvî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 10: 105.

46 Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî*, 10: 105.

47 Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013), 434.

الأفراح⁴⁸ وغيرهما في باب العطف كما بينه السيوطي في الإتقان.⁴⁹ وأما معنى فإفادة اشتراك المعطوفين مع المعطوفين عليهما في كونهما مفعولي «لَقَدْ أَرْسَلْنَا» المؤكد بالقسم، فيفيد كون هود _ عليه السلام _ مرسلًا إلى عاد مؤكداً بالقسم ككون نوح _ عليه السلام _ مرسلًا إلى قومه مؤكداً بالقسم فيكون المقسم عليه ههنا فعل الله تعالى وهو الإرسال صراحة وحال المفاعيل ضمناً.

س 5 : هذا القسم من الله تعالى فإن كان لأجل المؤمن فالؤمن مصدق بمجرد الأخبار من غير قسم، وإن كان لأجل الكافر فلا يفيد ؟

ج 5 : القرآن نزل بلغة العرب، ومن عاداتها القسم إذا أرادت أن تؤكد أمراً، فقسمه تعالى واقع على عاداتهم. وأجاب أبو القاسم القشيري بأن الحكم شرعاً يفصل بشيين، إما بالشهادة وإما بالقسم. فذكر الله في كتابه النوعين لكمال الحجة [T 30b] حتى لا يبقى للمحلوف له حجة.⁵⁰

س 6 : إذا كان القسم تأكيداً للمقسم عليه فلا بد أن يكون المقسم عليه مما يحسن فيه التأكيد كالأمور الغائبة والخفية مع أن المقسم عليه صراحة ههنا وهو إرساله تعالى هود _ عليه السلام _، وضمناً وهو كونه _ عليه السلام _ رسولاً وكون قوم عاد مرسلًا إليهم مثبت بالمعجزات المشاهدة عياناً فليست من الأمور الغائبة ولا الخفية !؟

ج 6 : الأمر كما قلت ولكن بالنسبة إليهم، وأما بالنسبة إلى المخاطب بالقرآن الكريم فهي من الأمور الغائبة والخفية،⁵¹ فلا يرد عليه شيء.

س 7 : لِمَ عَبَّرَ فِي قِصَّةِ هُودٍ _ عَلَيْهِ السَّلَامُ _ عَنْ قَوْمِهِ بِلَفْظِ «عَادٍ» الَّذِي هُوَ اسْمُ الْقَبِيلَةِ أَوْ الْحَيِّ وَلَمْ يَعْبرَ بِلَفْظِ الْقَوْمِ كَمَا عَبَّرَ فِي قِصَّةِ نُوحٍ _ عَلَيْهِ السَّلَامُ _ ؟⁵²

ج 7 : لَمَّا اشْتَهَرَ تِلْكَ الْقَبِيلَةَ الْمَسْمَاةَ بِذَلِكَ الْاسْمِ بِالْاِسْتِكْبَارِ وَالْعِنَادِ وَالسَّفَاهَةِ وَغَيْرِهَا مِنَ الْأَوْصَافِ الْقَبِيحَةِ عَبَّرَ عَنْهَا بِاسْمِهَا إِشْرَابًا وَإِشَارَةً إِلَى قَبَائِحِهَا، كَمَا يَسْتَفَادُ مِنْ ذِكْرِ بَعْضِ الْمَفْسِّرِينَ هَهُنَا أَوْصَافَهُمُ الْقَبِيحَةَ، وَعَلَى هَذَا وَقَعَ تَقْرِيرُنَا بِالْتَّرْكِيِّ. اللَّهُ أَعْلَمُ بِحَقِيقَةِ الْحَالِ.

س 8 : فَإِذَا كَانَ هَذَا التَّعْبِيرُ لِلْإِشَارَةِ إِلَى قَبَائِحِهِمْ كَمَا قُلْتُمْ يَكُونُ ذَمًّا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى لَهُمْ وَالذَّمُّ مِنَ الْإِخْلَاقِ الذَّمِيمَةِ الَّتِي نَهَانَا اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، فَكَيْفَ يَصِحُّ وَقُوعُهَا مِنْهُ تَعَالَى ؟

48 Bahâeddin Ahmed b. Ali es-Sübkî (ö. 773/1371)

49 Söz konusu anlatım *İtkân*'da yer almakta, "kasr îcâzî"nın türlerinden birinin "atuf" olduğu söylenmekte ve müellifin gösterdiği iki kaynak aynen zikredilmektedir. (bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 817) Ancak mukarririn işaret ettiği ve Süyûtî'nin *İtkân*'da verdiği kaynaklarda mevzubahis anlatıma maalesef rastlamadık. (bkz. Mübârek b. Esrûddîn Şeybânî Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi'l-ilmî'l-Arabîyye: el-Bedî' fi şerhi'l-fuşûl: el-Bedî' fi'n-nahv* (Mekke: Câmiatu ümmi'l-kurâ, 1999); Ebû Hâmid Bahâeddin Ahmed b. Ali es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-âşîyye, 2003.)

50 Bkz. Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzîn el-Kuşeyrî, *Leîâifü'l-işârât: Tefsirü'l-Kuşeyrî* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-âmme, ts.), 3: 616.

51 Kur'ân'da anlatılan kıssalar gaybî konulardandır. Nitekim Kur'ân bizzat bunu şöyle ifade eder: «...تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا...» (Hûd 11/49) «İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gaybî haberlerdir. Sana vahyetmeden önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin.»

52 Örneğin bkz. el-A'râf 7/69; et-Tevbe 9/70; Hûd 11/89.

ج 8 : نعم، الذم منهي عنه إذا كان لغرض فاسد. وأما إذا كان لفائدة، كما إذا اشتكت من أحد وذكرت قبايحه إلى أولي الأمر ليربوه فهو مسوغ شرعا.

س 9 : فما الفائدة في هذا الذم ههنا ؟

ج 9 : تسلية نبينا _ صلى الله تعالى عليه وسلم_ بأن قومه وإن كانوا مستكبرين معاندين مصرين على الإيذاء والإعراض عن الحق، لكن هذه العادة القبيحة ليست مخصوصة بهم. لأن قوم هود _ عليه السلام_ كانوا كذلك كما في جميع الامم السابقة. وصرح به في الآية الثانية،⁵³ وأشرنا اليه في التقرير في مقدمة الدرس. والمصيبة إذا عمّت خفت.

س 10 : كلمة «إلى» في قوله تعالى «وإلى عادٍ» متعلقة بقوله تعالى «أرسلنا» في «لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ» [T 31a] بواسطة الواو العاطفة. ومعنى الإرسال أن يأمر المرسل الرسول بنقله مبتدئا من مكان المرسل منتهيا إلى مكان أمره وبيصال ما أمره به. وكذلك «إلى» لانتهاج المسافة مكانا أو زمانا كما صرح به مُلّا خسرو في المرأة،⁵⁴ فتقتضي مكانا ومسافة أيضا كالإرسال. وكذلك الرسول وإن صح النقل في حقه لكنه ما نقل من مكان إلى مكان بل كان منهم وفيهم مع أن المرسل ههنا منزله عن المكان والمسافة فكيف التوجيه وما المعنى المراد حتى لا يرد هذا الإيراد ؟

ج 10 : الإرسال ههنا بمعنى البعث على ما فسره به ابن عباس _ رضي الله تعالى عنهما _ . والبعث يجيء بمعنى الوحي على ما في كتب اللغة. فيكون المعنى أوحينا إلى هود فجعلناه رسولا ليبليغ الأحكام منتهيا بتبليغه إلى عاد، ولا يجاوز تبليغه إلى قوم آخرين، فيفيد كون رسالته مختصا بهم كما يفيد أيضا تقديم المفعول به الغير الصريح على الصريح، فإن كان الإرسال موضوعا في الشرع لهذا المعنى كما يؤيده تعريف المتكلمين الرسول باتسان بعثه الله تعالى إلى الخلق لتبليغ الأحكام يكون الإرسال حقيقة، وإلا فيكون مجازا على طريق الاستعارة و «إلى» على كلا التقديرين يكون مستعملة في انتهاء الأمر والتبليغ على طريق الاستعارة التبعية. هذا ما خطر بالبال، والعلم بحقيقة الحال عند الله الملك المتعال.

س 11 : لم قدم المفعول به الغير الصريح وهو «إلى عادٍ» على المفعول به الصريح وهو «أَخَاهُمْ» مع أن الأصل خلافه ؟

ج 11 : لوجهين، لفظي ومعنوي. أما اللفظي فلنلا يلزم الإضمار قبل الذكر،⁵⁵ وأما المعنوي فلإفادة اختصاص الرسالة إليهم كما سبق آنفا في الجواب العاشر.

س 12 : الأخوة الحقيقية انتساب شخصين أو أشخاص إلى صلب رجل واحد، وهود علم شخص معين فكيف يكون الشخص الواحد أخوا للقبيلة كما تفيد الإضافة ؟

ج 12 : الأخوة ههنا بمعنى انتسابه إلى صلب واحد منهم يعني له _ عليه السلام _ معهم قرابة [T 31b] نسبية بطريق ذكر السبب وهو الانتساب إلى الأب وإرادة المسبب وهو القرابة النسبية.

س 13 : ما فائدة هذا المجاز ؟

53 Metinde "2. âyette" ifadesi geçmektedir. Mukarrir bu ifade ile "o an yapılan dersin 2. âyeti" demek istemiş olsa gerektir. Gerçekte söz konusu bahsin geçtiği yer 66. âyettir.

54 Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Mir 'âti 'l-uşul şerhu Mirkâti 'l-vuşul* (Dersaâdet: Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye, 1903), 148.

55 Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 1: 64.

جـ 13 : له فاندتان، عامة وهي كون قرابة هود_ عليه السلام_ إليهم كالدعوى المثبت بالدليل، وخاصة وهي أن القرابة تقتضي أن المودة والاطلاع على أحواله من الصدق والأمانة وغيرهما فتقتضي الاتباع به.

سـ 14 : هذه القرابة النسبية غير مفيدة إذا لم تكن في الدين، ولهذا نفاها الله تعالى عن ابن نوح_ عليه السلام_ بقوله «لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (هود 46/11)؟!

جـ 14 : القرابة النسبية تفيد ما قلنا بمعنى تدل وكذلك تفيد وتدل في ابن نوح_ عليه السلام_ كما يؤيده قوله_ عليه السلام_ في الدعاء «إِنَّ ابْنَ مِنْ أَهْلِي» (هود 46/11) حيث عبر بالابن الذي يدل على أخص القرابة النسبية، فالقرابة النسبية معتبرة في مثل هذه الأمور في الموضوعين. وأما عدم اعتبارها بمعنى أنها لا تفيد في النجاة ولا تنتجها فهي غير معتبرة ههنا أيضا وغير منتج لها كهناك.

سـ 15 : فإذا كانت القرابة النسبية مفيدة باعتبار وغير مفيدة باعتبار آخر في الموضوعين فلم نفيت هناك وأثبتت هنا ؟

جـ 15 : لما كان المقام هناك مقام بيان النجاة وعدمه وهي غير مفيدة لها نفيت، ولما كان المقام ههنا مقام استمالة قوم محمد_ عليه السلام_ لأن قومه كانوا يستبعدون في محمد_ صلى الله عليه وسلم_ مع أنه واحد من قبيلتهم أن يكون رسولا إليهم من عند الله أثبت الله تعالى الأخوة ههنا وذكر أن هودا_ عليه السلام_ كان أبا لهم وواحد من قبيلتهم. وكذلك صالح_ عليه السلام_ من ثمود فلا استبعاد كما في تفسير الفخر الرازي.⁵⁶

سـ 16 : المجاز خلف الحقيقة وفرعها، فيشترط صحة المعنى الحقيقي وهو هنا كون هود_ عليه السلام_ أبا للقبيلة. وهذا المعنى الحقيقي غير صحيح ههنا. لأنه إنما يكون بكون هود_ عليه السلام_ ابنا لعوص أبي عاد وأخا لعاد أبي القبيلة [T 32a] مع أن بين هود_ عليه السلام_ وعوص أربعة آباء وآخرين. وهم عبد الله ورياح وخلود⁵⁷ وعاد في الخارج كما صرح به البيضاوي.⁵⁸ فإذا انتفى الشرط انتفى المشروط فلا يصح أن يكون أخاهم مجازا، كما لا يصح أن يكون حقيقة؟!

جـ 16 : هذا الاعتراض مبني على قول الإمامين القائلين بأن المجاز خلف الحقيقة في الحكم فالاشتراط المذكور عندهما، وأما عند الإمام أبي حنيفة القائل بأن المجاز خلف الحقيقة في التكلم فيكفي في صحة المجاز صحة الحقيقة لفظا، أي من حيث العربية سواء صح معناها أو لا، فيصح كون أخاهم مجازا وخلفا عن الحقيقة عنده. وفي هذا المجاز تأييد لمذهب الإمام_ رحمه الله تعالى_ وهو المختار على ما في المرأة⁵⁹ من التزام دليل الإمام وجوابه عن دليل الإمامين_ رحمة الله تعالى عليهم أجمعين_ .

سـ 17 : «هُودًا» عطف بيان على ما صرح به البيضاوي،⁶⁰ فما الفائدة والنكته المقتضية لاختيار هذا الطريق ؟

56 Râzî'nin eserinde ilgili âyetin tefsiri yapılırken, Hz. Hûd'un kardeşliğinin ne anlama geldiği tartışılmıştır. Ancak mukarririn söz ettiği açıklama aynen geçmemektedir. (bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1: 64.)

57 Nûshada Celûd geçmektedir. Muhtemelen istinsah hatasıdır.

58 Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3: 18.

59 Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl*, 112.

60 Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3: 18.

ج 17 : النكتة المقتضية الإيضاح بعد الإبهام ليكون أوقع في النفوس، فيكون بيان تفسير من البيانات الأصولية وأيضا في اختيار هذا الطريق إفادة المعاني التي ذكرناها في الجواب الثالث عشر والتعبير بـ «أخَاهُمْ» فلا نعيدها.

س 18 : قوله تعالى «قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ» (الأعراف 65/7) لم وقع في قصة نوح عليه السلام «فقال» بـ الفاء العاطفة على طريق الوصل، وههنا «قال» على طريق الفصل مع أن المقتضي وهو وقوع الدعوة عقيب الإرسال بلا فصل ولا تأخير موجود في القصتين. لأن الرسل عليهم السلام لا يتأخرون في أداء مأموريتهم لحظة؟!

ج 18 : النكات المقتضية ليست عللا موجبة وإنما هي علل مصححة. وأما اعتبارها فموقوفة على اعتبار البلغ وإرادته إياها فالمقتضيان وإن وجدا في الموضوعين لكن المتكلم سبحانه وتعالى أراد بيان عدم تأخير نوح عليه السلام الدعوة. [T 32b] فاعتبر في الأول فأورد الفاء فقال «فَقَالَ» وأراد بيان جواب السؤال الذي اقتضاه صدر الكلام وهو «لَقَدْ أَرْسَلْنَا» في الموضوعين. واعتبر الثاني في الثاني ولم يورد الفاء بل أورد الكلام بغير الفاء فقال «قَالَ» على طريق الفصل والاستئناف هذا وإن أجابوا بأجوبة غير هذا الجواب لكن اكتفينا بهذا الجواب عن غيرها لكونه أفيد وأشمل.

س 19 : حرف ياء موضوعة للبعيد مسافة، وهود عليه السلام كان معهم في المجلس غير بعيد عنهم مسافة، فلم ناداهم نداء البعيد؟

ج 19 : اختار طريق المجاز والاستعارة لكونه أبلغ من الحقيقة وليفيد أنهم وإن كانوا قريبين بالمسافة لكنهم بعيدون عن قبول الحق والاتباع لعنوتهم.

س 20 : لم قال عليه السلام «يَا قَوْمِ» بلفظ القوم ولم يقل يا بني عاد أو بطريق آخر؟

ج 20 : ليكون خطابه لهم خطاب استعطاف وتحبب مثل يا ابني ويا أخي ليفيد لزوم قبولهم الدعوة والاتباع والتأثر. وقد أشير إلى هذا الجواب وإلى الجواب الذي قبله في التقرير.

س 21 : إن قول هود عليه السلام لهم «اعْبُدُوا اللَّهَ» (الأعراف 65/7) تكليف لهم بعبادة الله تعالى وحده وهذا دعوى منه عليه السلام بإثبات التكليف من الله تعالى لهم، وقوله «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» (الأعراف 65/7) حكم منه عليه السلام بأنه يلزمهم الإقرار بالتوحيد، وقوله عليه السلام «أَفَلَا تَتَّقُونَ» (الأعراف 65/7) إن كان مراده عليه السلام تخويفهم بعذاب الاستئصال والهلاك كما وقع في التقرير فهو دعوى منه عليه السلام بالنبوة، لأن ذلك العذاب المستقبل من الأمور الغائبة لا يعلم إلا بالوحي، وإن كان مراده عليه السلام تخويفهم بيوم القيامة فهو تحميل لهم على أن يعتقدوا باليوم الآخر وهو أيضا من الأمور الغائبة المستقبلية فلا يعلم وقوعه إلا بالوحي، وعلى كلا التقديرين فقد ادعى النبوة. والحاصل أنه عليه السلام ذكر هذه الدعوى الثلاثة ولم يذكر على صحة واحد منها دليلا ولا أظهر لهم معجزة، فيلزم إما أمره عليه السلام لهم بالتقليد وهو باطل [T 33a] لأن التقليد في مثل هذه الأمور يعني في أصول الدين منهي عنه ومذموم شرعا فلا يقع عن النبي المعصوم. وإما ذكره عليه السلام الأدلة، وعدم حكايته تعالى تلك الأدلة في هذه القصة فلماذا ذكر الله تعالى تلك الدعوى الثلاثة ولم يذكر أدلتها؟

ج 21 : نختار الشق الثاني ونبين وجه عدم ذكره تعالى تلك الأدلة بأنه لما كان من المعلوم أن أحدا من الأنبياء عليهم السلام لا يدعو أحدا إلى هذه الأصول إلا بذكر الحجة والدليل وإظهار المعجزة ونبه الله

تعالى على هذا المعلوم بذكر أدلة التوحيد والنبوة وصحة الميعاد في أول سورة البقرة علم أن عدم ذكره تعالى تلك الأدلة ههنا لعدم اقتضاء المقام ذكرها لكونها معلومة ومنبهة عليها، لا لعدم ذكر هود _ عليه السلام_ تلك الأدلة على ما يستفاد من بيان الفخر الرازي⁶¹ في قصة نوح _ عليه السلام_.

سـ 22 : قول هود _ عليه السلام_ «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» (الأعراف 65/7) واقع لإقرار التوحيد كما سبق في سؤال أحد وعشرين وعليه جرى التقرير بالتركي مع أن لفظ «غَيْرُهُ» سواء قرأ بكسر الراء على ما هو قراءة الكسائي أو بالرفع على ما هو قراءة الباقيين هو صفة لـ «إله» أو استثناء بواسطة البدلية على ما هو مختار أبي على أو بلا واسطة على اختيار الكشاف،⁶² وعلى التقديرين يكون بيان تغيير فيفيدان أن الحكم الذي هو نفي إله ههنا لا يتناول إله الحق فيكون المعنى أن الآلهة الباطلة منفية، وأما إثبات إله الحق فمسكوت عنه على ما هو مذهب الحنفية في الاستثناء من أنه التكلم بالباقي بعد الثنايا فلا يفيد الإقرار بتوحيد الله تعالى مع أنه المطلوب ههنا !؟

جـ 22 : هذا القول بمنزلة قول «لا اله الا الله». وهو توحيد إجماعا باعتبار الوضع العرفي الشرعي، لا باعتبار الوضع اللغوي الذي بنى عليه السائل المقال، فلا يرد عليه شيء من هذا السؤال ولا من الأسئلة التي أوردها الشافعية على الحنفية في هذا المقام على ما في المرأة. فيكون «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» (الأعراف 65/7) توحيدا بلا خلاف. ويدل على كونه توحيدا بالعرف الشرعي صدره من الأنبياء [T 33b] الكرام. وحكايته تعالى منهم مع أن القرآن الكريم مملوء بمثل هذا الكلام.

سـ 23 : الهمزة في «أَفَلَا تَتَّقُونَ» (الأعراف 65/7) استفهامية. والتقرير بالتركي وقع على أن معناها التعجب والإنكار. فإذا استعملت في هذا المعنى أهي حقيقة أم مجاز ؟

جـ 23 : ظاهر كلام صاحب التلخيص وهو قوله «ثم إن هذه الكلمات يعني الاستفهامية كثيرا ما تستعمل في غير الاستفهام»⁶³ يدل على أنها كلها مجازات، وإليه أشار الشارح العلامة⁶⁴ في شرحه بقوله «وتحقيق كيفية هذا المجاز وبيان أنه من أي نوع من أنواعه مما لم يحم أحد حوله».⁶⁵ ولكن التحقيق أنه قد يراد منها تلك المعاني بطريق المجاز وقد يراد بطريق الكناية وقد يراد بطريق أنها مستتبعات الكلام فلا تكون الكلمات الاستفهامية باعتبار هذه المستتبعات حقيقة ولا مجازا ولا كناية، بل هي مستعملة في معانيها الحقيقية. وهذه المستتبعات مفهومة منها بطريق فحوى الكلام على ما بينه عبد الحكيم السيلكوتي في حاشيته على القاضي في تفسير قوله «كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ» (البقرة 28/2) أخذا هذا التحقيق من كلام الزمخشري والبيضاوي على ما يظهر من كلامه في محله.⁶⁶ وأما ما نحن فيه فالظاهر أن تكون الهمزة لاستخبار هود _ عليه السلام_ من قومه عن حال عدم اتقانهم مع وجود مقتضى الاتقاء وهو علمهم باستهلاك قوم نوح بأعمالهم وعصيانهم. فيكون عدم اتقانهم مع وجود مقتضى خلافه مستبعدة مستقبعا، فمن الاستبعاد يتولد التعجب ومن الاستقباح يتولد الإنكار كما في قوله تعالى «كَيْفَ تَكْفُرُونَ» (البقرة

61 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14: 295.

62 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14: 294.

63 Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 1: 451.

64 Mukarrir, Sadeddin et-Teftâzânî'yi (ö. 792/1390) kastetmektedir.

65 Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 419.

66 Abdülhakim b. Muhammed el-Hindî es-Siyalkûtî, *Hâşiyetü'l-Kâdî li-Abdülhakim es-Siyalkûtî* (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, ts.), 275.

28/2) أخذًا عن تقرير السيكلوتي هناك.⁶⁷ وعلى هذه الملاحظة وقع تقريرنا بالتركي، وإن لم نفضل هذا التفصيل مخافة التطويل.

سـ 24 : الفاء في «أَفَلَا تَتَّقُونَ» (الأعراف 65/7) عاطفة لـ «أَفَلَا تَتَّقُونَ» على أَلَا تَتَّفَكَّرُونَ المقدره بين الهمزة والفاء فيكون التقدير ألا تتفكرون واقعة قوم نوح فلا تتقون، على ما أشار إلى مثل هذا التقدير بعض المفسرين في تفسير قوله تعالى «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» (البقرة 44/2) في أوائل سورة البقرة. [T 34a] وأشير إلى هذا التقدير في التقرير. وكذلك قول البيضاوي في تفسير أفلا تتقون عذاب الله ههنا مشعر بأن مفعول تتقون مقدر، فهذه المقدرات في القرآن وأمثالها إما أن تكون من القرآن أو لا، والتالي بكلا شقيه باطل. فيلزم أن يكون التقدير بمقدرات القرآن باطلا. أما بطلان الشق الأول فللزوم نقصان القرآن وحدثه. وأما بطلان الشق الثاني فللزوم تصرف العبد فيه بتزييده وتخليطه بكلامه وتبديله إياه بما شاء ؟

جـ 24 : نقول بأنها من القرآن القديم وندفع الاعتراض بأنها منه ضمنا، نازل معه كذلك فلا يلزم نقصانه ولا حدوثه أو بأنها من القرآن اللفظي الحادث فلا يضرنا حدوثه ولا يلزم نقصان القرآن أيضا لكونها مقدره نازلة كذلك على ما هو التحقيق المذكور تفصيله في علم الكلام، ويمكن أن يقال بأنها ليست من القرآن بل هي من الأمور الاعتبارية صيانة للقواعد العربية، فلا حذف ولا ضم إلى القرآن حقيقة ولا يلزم تصرف العبد فيه تبديله ولا تغييره، بل تصرفه واقع في الأمور الاعتبارية ولا محذور فيه. فعلى جميع التقادير يصح تقدير المقدرات في القرآن الكريم.

سـ 25 : معلوم أن التقوى لمعان ثلاثة، فعلى أيها ههنا ؟

جـ 25 : لما كان خطاب هود _ عليه السلام _ بقومه وكان فيهم من آمن به كمرثد ابن سعد وأمثاله كان الظاهر من المقام أفلا تتقون عذاب الله الذي سببه الإشراف والمعاصي فتتكونون جميعا وتعبدون الله وحده، يعني وتجتنبون نواهيهم وتمتثلون أوامره تعما للخطاب للجميع فيكون التقوى بمعنى اتقاء المعاصي الشاملة للإشراف لكونه أكبر الكبائر والمعاصي فيكون محمولا على المعنى الثاني. وعلى هذا جرى تقريرنا اختيارا للأوسط الخير ولكونه كلامه _ عليه السلام _ على هذا التقدير أشمل وأفيد في المرام. والعلم بحقيقة معاني الكلام عند الله الملك العلام.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (الأعراف 66/7).

سـ 26 : الملاء هم الكبراء والسادات الذين نصبوا أنفسهم أصدادا للأنبياء _ عليهم السلام _ كما في التفاسير، فلم خصهم الله تعالى من بين أتباعهم بوصف الكفر مع أنهم كافرون أيضا، وبإسناد تلك الكلمات الحمقاء إليهم مع أن أتباعهم راضون بتلك الكلمات. والراضي بالشيء قائل به حكما ولذا قال الله تعالى في حق اليهود «فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ» (البقرة 91/2) مع أن قاتلهم _ عليهم السلام _ أجدادهم لكن اليهود لما كانوا راضين بذلك القتل كانوا قاتلين ولو حكما، فأسند إليهم القتل. وكذلك لو قيل ههنا قال الذين كفروا إلى آخره لاستفيد أنهم كلهم كافرون وقائلون بتلك الكلمات ولكن إيجازا ؟!

جـ 26 : تخصيصه تعالى بالملاء بهذين الوصفين⁶⁸ للإشارة إلى أن النظر الإلهية في مكافاة قوم أو

67 Siyalkûti, *Hâşiyetü'l-Kâdi*, 275-276.

68 Soruda tek bir nitelikten bahsediliyor ki, o da inkarcılık/küfür vasfıdır. Mukarririn cevap iki nitelik diye bahsetmesi iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi inkarcılık/küfür, ikincisi peygamberleri öldürmek/katl. Ancak peygamberleri öldürme vasfı ilgili ayette -soruda da görüldüğü üzere- önderlere isnâd edilmemiş ve soruda isnâdın bu yönü örnek gösterilmemiştir.

مجازاته إلى رؤساء ذلك القوم وساداتهم، لأنهم هم المتبوعون ومقتدرون للتربية والإصلاح وللتشويش والإفساد كما صرح به تعالى في قوله «وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا...» (الإسراء 16/17)، وفي قوله «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ آكَابِرَ مُجْرِمِيهَا...» (الأنعام 123/6) فيكون قوله تعالى «قَالَ الْمَلَأُ» إطناباً بالإفادة، وهذه⁶⁹ الفائدة العظيمة فلا ينافي البلاغة، لأن الإطناب من النكات المعتمدة في علم البلاغة كالإيجاز.

سـ 27 : لم وصف الله تعالى الملاء هنا بالكفر ولم يصفهم في قصة نوح _ عليه السلام _ به⁷⁰؟

جـ 27 : تقييدا لهم وتفريقا عن مؤمنهم. لأنه كان فيهم من آمن كمرثد ابن سعد وأمثاله في وقت مخاطبة هود _ عليه السلام _ قومه بهذا الخطاب. ولم يكن من قوم نوح _ عليه السلام _ من آمن في وقت الخطاب وإن آمن بعده بنوه وقليلون من غيرهم. فذلك ذكر الله تعالى وصف الملاء من قوم نوح _ عليه السلام _ بالكفر في سورة هود⁷¹ تقييدا وتفريقا بينهم وبين المؤمنين على ما بينه أكثر المفسرين، ويحتمل أن يكون توصيف قوم هود _ عليه السلام _ ذم لهم [T 35a] وهنا لكثرة عتوهم وتكبرهم في أول الأمر كما يدل عليه قولهم «مَنْ أَشَدُّ مَنَا قُوَّةً» (فصلت 41/15) ولم يوصف قوم نوح _ عليه السلام _ ولم يذم لعدم عتوهم بهذه المثابة في أول الأمر، وإن زاد عتوهم وعنادهم بعده، فذلك ذموا بذلك الوصف في سورة هود على هذا التقدير كما استفيد هذا أيضا من بعض التفسير.⁷²

سـ 28 : الملاء من قوم نوح _ عليه السلام _ نسبوهم إلى الضلال، والملاء من قوم هود _ عليه السلام _ نسبوهم إلى السفاهة. فلم وقع هذه المخالفة بين الملاين الخبيثين ؟

جـ 28 : لأن نوحا _ عليه السلام _ لما ادعى النبوة ودعاهم إلى ما دعاهم ولم يقبلوا دعوته وأمر بإعمال السفينة فبدأ بإعمالها في مفازة لا ماء فيها ولا احتمال بظهوره فيها عادة نسبوهم إلى الضلال. وأما هود _ عليه السلام _ فلم يؤمر بمثل هذا العمل الغريب بل إنما أمر بدعوتهم، فلما دعاهم إلى التوحيد والعبادة لله تعالى وحده وإلى ترك دين آباءهم وعبادة الأصنام وسفه أسلافهم الذين أجادوها والذين يعبدونها مع كونها جمادات عملوها بأيديهم نسبوهم إلى السفاهة مقابلة بالمثل ولم يكتفوا بها لزيادة حرصهم وشدة عتوهم بل نسبوهم _ عليه السلام _ إلى الكذب المستلزم وجوده وجودها لكون الكذب ملزوما والسفاهة لازمة ووجود الملزوم يستلزم وجود اللازم فيكون إثبات الكذب دليلا على إثبات السفاهة على زعمهم بخلاف العكس، يعني أن إثبات السفاهة لا يستلزم إثبات الكذب، لأن وجود اللازم لا يستلزم وجود الملزوم بل الأمر بالعكس يعني نفي السفاهة اللازمة يستلزم نفي الكذب الملزوم، لأن نفي اللازم يستلزم نفي الملزوم، لأن اللازم أعم من الملزوم، ونفي الأعم يستلزم نفي الأخص بدون العكس. ولذا اكتفى هود _ عليه السلام _ في الجواب بنفي السفاهة عن نفي الكذب، ولم يكتفوا بإثبات السفاهة عن إثبات الكذب.

[T 35b] قوله تعالى «قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (الأعراف 67/7).

سـ 29 : الملاء المعهود قالوا في الإثبات «...إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ...» (الأعراف 66/7) فكان الظاهر

69 Bu kelime yazma nüshada هذا şeklinde yanlış yazılmıştır. Muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmaktadır.

70 Bkz. el-A'râf 7/60.

71 Hûd 11/27.

72 Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an hağâiki ğavâmiği 'l-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, 1986), 2: 116; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fi ulûmi'l-kitabi'l-meknûn* (Dimaşık: Dâru'l-kalem, ts.), 5: 359.

أن يقول هود_ عليه السلام_ في النفي «أَسْتُ فِي سَفَاهَةٍ»، فَلَمَّ خَالَفَ الظَّاهِرَ فَقَالَ «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ»؟

جـ 29 : لما بالغوا في الإثبات بتأكيد الكلام بالمؤكدات وجعلهم السفاهة ظرفا محيطا له_ عليه السلام_ من جميع المراتب إحاطة الظرف للمظروف بالغ هود_ عليه السلام_ في النفي فنفي عن نفسه الشريفة ملابسة السفاهة له_ عليه السلام_ مرة واحدة فضلا عن المرات والإحاطة على ما يفيد مقتضى والمقام فيكون كلامه_ عليه السلام_ أبلغ وموافقا لقلوبهم بهذا الاعتبار المعبر عند البلغاء وإن كان مخالفا في الظاهر، وقدم ما حقه التأخير تعريضا لهم بأن هذا النفي مخصوص به_ عليه السلام_ والمنفي صفتهم المخصوصة بهم كما بينه البيضاوي وسائر المفسرين رحمهم الله تعالى_ في تفسير قول نوح_ عليه السلام_ «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ» (الأعراف 61/7)⁷³ وأشرنا إليه في التقرير بالتركي.⁷⁴

سـ 30 : كلمة «لكن» للاستدراك وهو دفع توهم يتولد من الكلام السابق، فهل أوهم الكلام السابق وهو «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ» (الأعراف 67/7) عدم كون هود_ عليه السلام_ رسولا من رب العالمين حتى دفعه بقوله «وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (الأعراف 67/7)؟

جـ 30 : لما كان علة نسبتهم إياه_ عليه السلام_ إلى السفاهة ادعاؤه_ عليه السلام_ الرسالة وبسبب هذه الدعوى فارق دينهم ودعاهم إلى ما دعاهم كانت السفاهة معلولة لازمة لتلك الدعوى على زعمهم الباطل، فلما نفى هود_ عليه السلام_ السفاهة وقع في وهمهم أنه_ عليه السلام_ نفى تلك الدعوى ورجع عنها إلى دينهم، لأن نفي المعلول اللازم يستلزم نفي العلة الملزوم فدفع_ عليه السلام_ وهمهم بقوله_ عليه السلام_ «وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (الأعراف 67/7) وصرح بأنه ما رجع عن تلك الدعوى بل هو ثابت عليها على ما يفيد التعبير بالجملة الاسمية وأشار بأنه لا علية ولا ملازمة بين تلك [T 36a] الادعاء وبين السفاهة بل الأمر بالعكس، يعني بين تلك الدعوى وبين السفاهة مباينة تامة وإنما الملازمة التامة بين تلك الدعوى والعقل الكامل على ما أشير بالتعبيرات الواقعة في تقريرنا.

سـ 31 : لم يقل_ عليه السلام_ «من إله العالمين» كما قال في أول الكلام «اعْبُدُوا اللَّهَ» (الأعراف 65/7) مصرحا بالمدعو إليه_ جل جلاله_ باسمه العلمي واختار ههنا التعبير عنه تعالى بالرب؟

جـ 31 : اختار_ عليه السلام_ هذا التعبير للإشارة بكلامه من أول الدرس إلى ههنا إلى المراتب الثلاثة. لأن العباد منقسمون إلى أقسام ثلاثة، منهم من يعبد الله تعالى ويعظمه لذاته لا لفرض مثل الخوف من عقابه أو الرجاء إلى ثوابه وإحسانه، وهم خلص العباد من الأنبياء_ عليهم السلام_ والأولياء_ رحمهم الله تعالى وقدس أسرارهم_، ومنهم من يعبده ويعظمه لخوفه عن عقابه، ومنهم من يعبده ويعظمه رجاء لثوابه وإحسانه. وأشار_ عليه السلام_ بقوله «اعْبُدُوا اللَّهَ» (الأعراف 65/7) إلى الأول ويقول «أَفَلَا تَتَّقُونَ» (الأعراف 65/7) إلى الثاني ويقول «مَنْ رَبُّ الْعَالَمِينَ» (الأعراف 67/7) إلى الثالث، فكأنه_ عليه السلام_ قال لهم «يلزم عليكم أن تعبدوا الله على كل حال لأنه تعالى مستحق للعبادة من كل وجه، لأنه كامل في ذاته وقادر على العقاب والثواب ورب محسن على العالمين بالترتبة وجميع وجوه الإحسان» كما يستفاد هذه الإشارة من كلام الفخر الرازي في تفسير سورة الفاتحة.

سـ 32 : قول هود_ عليه السلام_ «وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (الأعراف 67/7) مدح لنفسه

73 Zemaḥṣerî, *el-Keṣṣâf*, 2: 114; Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 14: 296.

74 Dersin takrîr bölümünde âyetin ilgili kısmına ait tefsirde böyle bir açıklamaya rastlanmamaktadır. (bkz. Yanyalı, *Huzur Dersleri*, 27b-28a) Bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Ya yapılan açıklama istinsah edilmemiştir, yahut böyle bir açıklama mevcut değildir.

بأعظم صفات المدح، لأنه لا صفة ولا كمال أعظم من أن يكون الإنسان رسولا من رب العالمين لدعوة الخلق إليه ولتبليغ الأحكام الشرعية إليهم. ومدح الإنسان نفسه غير جائز شرعا فكيف وقع هذا المدح من الرسول المعصوم؟!

ج 32 : إنما جاز وقوع لوجوبه عليه أن يعلم القوم بذلك وإنما قال _ عليه السلام _ هذا القول أداء للواجب لا لمدح نفسه الشريفة.⁷⁵ والمدح إنما فهم من كلامه _ عليه السلام _ ضمنا مع أن المدح [T 36b] لنفسه إذا كان لغرض صحيح جائز ولو صراحة بل مأمور به كما في قوله تعالى لنبيننا _ صلى الله تعالى عليه وسلم _ «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» (الضحى 11/93).

س 33⁷⁶ : المحكي في هذه القصة الشريفة وكذلك سائر المحكيات في سائر القصص المذكورة في القرآن لا شك في كونها حادثة ولا في كونها من القرآن فيلزم إما كون الحادث قديما وإما كون القديم حادثا وكلاهما باطلان بالضرورة؟!

ج 33⁷⁷ : وبالله التوفيق جواب هذا السؤال يتوقف على تحقيق مسألة خلق القرآن الذي بذل جميع ما في وسعهم الفحول من العلماء الكرام المشهورين بين الأمثال والأقران، وخلاصته مجملا أن المحكيات التي لا شك في كونها حادثة ليست من القرآن القديم والتي لا شك في كونها من القرآن القديم قديمة، والفرق بينهما الحادثة هي الواقعة في أوقاتها المعينة من الأشخاص المعينة خارجا والقديمة هي التي في علمه تعالى وقائمة بذاته، فلا يلزم شيء من حدوث القديم ولا من قدم الحادث، والتفصيل المستوفي في علم الكلام. فلنكتف بهذا القدر في إفادة المرام، والعلم بحقيقة كل شيء على التمام عند الله الملك العلام.

Dua Kısmı

Bervech-i bâlâ dersler akîbinde eylediği duadır.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين ولا عدوان إلا على الظالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين. اللهم زين ظواهرنا بخدمتك وبقلوبنا بمعرفتك وقلوبنا بمحبتك وأرواحنا بمعاونتك وأسرارنا بمشهادتك، اللهم ارزقنا الاعتماد عليك والاتقياد إليك والحب فيك والقرب منك والأدب معك، اللهم [T 37a] اجعلنا من المتشريعين بشريعتك ومن المتسننين بسنة رسولك ومن المتخلفين بأخلاقك ومن الواصلين إلى حضرتك، اللهم استر عيوبنا واغفر ذنوبنا وطهر قلوبنا ونور قبورنا واشرح

75 Metnin takrîr kısmında yaptığımız bir tenkidi burada yinelemek durumundayız. Şöyle ki; “nefsihi-ş-şerif” tabiri kanımızca doğru bir kullanım değildir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yusuf’un (as) dilinde nefis, sürekli kötülüğü emreden bir varlık olarak anlatılmaktadır (bkz. Yusuf 12/53). Diğer yandan Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de müminlere, nefislerini övüp yüceltmemelerini emretmektedir. (bkz. en-Necm 53/32)

76 Yazmanın Topkapı nüshasında 34. Soru diye geçen bu ifade yanlıştır ve muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmaktadır. Zira Süleymaniye nüshasında 33. Soru şeklinde geçmektedir. (bkz. Hacı Ömer Lütfi Efendi Yanyalı, *Mecmûâtü’ d-Dürûs*, Süleymaniye Kütüphanesi Tırnova, no. 262, 36b.)

77 Yazmanın Topkapı nüshasında 34. Cevap diye geçen bu ifade yanlıştır ve muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmaktadır. Zira Süleymaniye nüshasında 33. Cevap şeklinde geçmektedir. (bkz. Yanyalı, *Mecmûâtü’ d-Dürûs*, 36b.)

صدورنا وكفر عنا سيئاتنا وتوفنا مع الأبرار، اللهم سلم ديننا وكمل إيماننا وتمم عرفاننا ولا تكلنا إلى أنفسنا طرفة عين ولا أقل من ذلك، اللهم احفظنا من جميع ما يضرنا في الدنيا والآخرة، اللهم يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن الحال، اللهم يا مقلب القلوب ثبت قلوبنا على دينك وطاعتك، اللهم كما جمعنا الآن في هذا المكان اجمعنا يوم القيامة تحت لواء حبيبك يا حنان وارزقنا مشاهدة جمالك في الجنان واسكننا في جوار حبيبك يا منان، اللهم انصر سلطاننا نصرا مبينا وافتح له فتحا قريبا، اللهم أدمه على أريكة سلطنته بالعدل والإحسان واجعل تحت قبضته جميع الممالك والبلدان وطول عمره وعمر أولاده الكرام بالصحة والأمن والأمان، اللهم اجعله مقرونا بالحسن القرين واحفظه عن سوء القرين، اللهم اجعل جميع أموره موافقا للشرع المتين واجعله غالبا على أعداء الدين واجعله مسرورا في كل وقت وحين، آمين بحرمة سيد المرسلين، اللهم انصر جيوش المسلمين وعساكر الموحدين واكتب السلامة والعافية علينا وعلى الحجاج والغزاة والمسافرين والمقيمين في برك وبحرك من أمة محمد عليهم أجمعين وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين.

Sonuç

Bu tefsir dersinde Kur’ân kıssaları arasında dahil bulunan Hûd (as) kıssasını konu edinen âyetler tefsir edilmiştir. Bu bağlamda tefsir edilen âyetlerin anlamlarına genel anlamda yer verilmekle birlikte Kur’ân kıssalarının genel özelliklerine de değinilmiştir: Bunlar; kıssaların, Kur’ân’ın mucizevi yönlerinden birini oluşturması, inkârcıların Kur’ân’a saldırılarına cevap mahiyeti taşıması, tebliğ sürecinde yaşadığı sıkıntılara karşı Hz. Peygamber’i teselli etmesi, müminlerin imanını pekiştirmesi, inkârcıların tehdit etmesi, Hz. Muhammed’in (sas) nübüvvetini ispat etmesi vb. özelliklerdir.

Neşredilen bu huzur dersinin, metni bir bütün olarak (takrîr, münazara ve dua kısımları) değerlendirildiğinde, takrîr kısmında rivayet ağırlıklı tefsir malzemesi kullanılırken, münazara kısmında neredeyse tamamen dirayet tefsir yönteminin uygulandığı görülmektedir. Bu doğrultuda takrîr bölümünde dil bahislerine pek değinilmezken, bunun tam aksine münazara bölümünde neredeyse tamamıyla dil bahislerine yer verilmiştir. Dersin bu özelliğine şu açıdan da bakılabilir: Takrîr kısmında sunulan tefsirin dirayet dayanakları münazara kısmında ortaya konulmuş, böylelikle yapılan tefsirin sıhhatine dair adeta bir sağlama yapılmıştır. Bu durum mukarririn, sorulan soruları cevaplarırken yer yer kullandığı ‘...takrîr kısmında bu takdire işaret edildi’ ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Dersin takrîr kısmında; âyetler arası münasebet, âyetin âyetle tefsiri, sahâbe kavli/ tefsiri gibi rivayet tefsir yönteminin temel parametreleri yerli yerinde kullanılmıştır. Ancak rivayet tefsirinin Kur’ân âyetlerinden sonra ikinci temel kaynağı sayılan “hadislerin” kullanımında, yeterli hassasiyet ne takrîr kısmında ne de münazara kısmında gösterilmiştir. Özellikle zayıf kabul edilen rivayetlerin münazara kısmında dile getirilmemiş olması bunun belirgin bir yansımasıdır. Netice olarak, rivayet tefsirinin zayıf yönlerinden sayılan “zayıf veya uydurma rivayetlerin tefsire

konulması” hatasından kaçınılamamış, sahih hadis olmayan rivayet malzemeleri hadis diyerek takdim edilmiştir.

Derse bütüncül olarak bakıldığında -yukarıda temas edildiği üzere- münazara kısmının takrîr kısmıyla bir bütünlük oluşturduğu ve adeta takrîr kısmının temeli konumunda tamamlayıcısı olduğu söylenebilir. Hatta “sadece fıkıh usûlüne ircâ edilen” lafzî delâlet ve mantık bahislerinin tefsirde uygulanması adına dikkat çekici güzel örnekler bu dersin münazara kısmında yer almaktadır. Bu uygulama şu tespiti ortaya koymaktadır: Lafzî delâlet ve mantık bahisleri, Kur’ân’ı tefsir edecek bir müfessirin bilmesi ve tefsir usûlünde etkin biçimde kullanılması gereken konulardır. Bu sayede söz konusu örnekler özelinden hareketle dirayet tefsirinin ortaya koyduğu tespitler daha sağlam bir zemine oturtulmuş olacaktır.

Tefsir biliminde güncelliğini koruyan bir iddiaya bu derste temas edilmiş; mukarririn ifadesiyle “bir takım cahiller” tarafından ileri sürülen “Kur’ân hikâyât u tevârîhten ibarettir” düşüncesi bu derste tenkit edilmiştir. Söz konusu düşünceye bir *huzur dersi*nde yer verilmesi, meselenin gerek padişah/halife gerekse âlimler nezdinde önemsendiğini ve reddedildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu iddianın en üst seviyeden reddedilmesi, İslam dininin temel kaynağı olan Kur’ân’a, tabileri tarafından sahip çıkıldığıının en belirgin yansımasıdır.

Huzur dersi metinleri, icra edildikleri zaman dilimindeki güncel meseleler ve olaylara ışık tuttıkları için ‘tefsir tarihi’ açısından önemli veriler içermektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, Kur’ân’ın gerçek dışı hikayeler içermediği yani Kur’ân kıssalarının hakikat olduğu vurgulanmış, dersin yapıldığı zamanda bazı kesimlerin (Jön Türkler) ‘Kur’ân gerçek dışı hikayeler ve tarihe mal olmuş hükümlerden ibarettir’ iddiasında buldukları kaydedilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça/References

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001.

Atâ, Tayyazâde. *Osmanlı Saray tarihi: Tarih-i Enderun*. İstanbul: Kitabevi, 2010.

Beydâvî, Ebû Said Abdullah b. Ömer. *Envârü ’l-Tenzil ve esrârü ’l-te’vîl*. Beyrut: Daru ihtâi’t-türâsi’l-Arabî, 1997.

- Cürcânî, Abdülkâhîr b. Abdurrahman. *Delâilü'l-i'câz*. Kâhire, 1984.
- Durmuş, İsmail. "İsti'nâf." *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23: 367-68. İstanbul, 2001.
- Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Hâbib Ensârî. *Kitâbü'l-ħarâc*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, ts.
- Elbânî, Muhammed Naşîrüddin. *Đaifu'l-Câmii's-sagîr ve ziyâdetüh*. Beyrut: el-mektebetü'l-İslâmî, 1988.
- Ġazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-marife, ts.
- Ġazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Cevâhiru'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-ulûm, 1986.
- Ġaddâd, Ebû Abdullah Mahmud b. Muhammed. *Tahrîcü ehâdisi İhyâi ulûmi'd-dîn*. Riyad: Dâru'l-âşîme, 1987.
- Hanioĝlu, Şükrü. "Jön Türkler." *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 584-87. İstanbul, 2001.
- Hanioĝlu, Şükrü. "Batılılaşma." *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 182-86. İstanbul, 1992.
- Işık, Emin. "Aħkâf Sûresi." *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 549-50. İstanbul, 1988.
- İbnü'l-Esîr, Mübârek b. Esîrüddîn Şeybânî Cezerî. *el-Bedî' fî ilmi'l-Arabiyye: el-Bedî' fî şerhi'l-fusûl: el-Bedî' fî'n-naħv*. Mekke: Câmîatu ümmi'l-kurâ, 1999.
- Kırca, Celal. "Âd." *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 333-34. İstanbul, 1988.
- Konevî, İsmâüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa. *Ĥâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-Beydâvî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin. *Leŕâifü'l-işârât: Tefsirü'l-Kuşeyrî*. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye el-âme, ts.
- Mardin, Ebu'l-Ulâ. *Huzur Dersleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi. *Mir'âtü'l-uşûl şerhu Mirkâti'l-vuşûl*. Dersâdet: Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye, 1903.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr: Mefâtiħu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999.
- Semîn el-Ĥalebî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürri'l-maşûn fî ulûmi'l-kitabi'l-meknûn*. Dimaşk: Dâru'l-kalem, ts.
- Siyalkûtî, Abdülhakim b. Muhammed el-Hindî. *Ĥâşiyetü'l-Kâdi li-Abdilhakîm es-Siyalkûtî*. İstanbul: Dâru't-tubâti'l-âmire, ts.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâeddin Ahmed b. Ali. *Arûsü'l-efrâħ fî şerhi Telhîsi'l-Miftâħ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2003.
- Süyûtî, Ebu'l-Faql Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Fetħu'l-kebîr fî đammi'z-ziyâde ile'l-Câmi'i's-sagîr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003.
- Şimşek, Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-beyân fî te'vili'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.

- Teftâzânî, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah. *el-Muṭavvel: Şerḥu Telḥîsi Miftâḥi'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2013.
- Temizer, Aydın. "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, no. 28 (Aralık 2013): 65–92.
- Temizer, Aydın. "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri II." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, no. 31 (Haziran 2015): 167–191.
- Temizer, Aydın. "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri III." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, no. 50 (Aralık 2018): 45–77.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara, 1965.
- Yanyalı, Hacı Ömer Lütfi Efendi. *Huzur Dersleri*. Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaplığı. no. 3525.
- Yanyalı, Hacı Ömer Lütfi Efendi. *Mecmûâtü'd-Dürûs*. Süleymaniye Kütüphanesi. Tırnovalı, no. 262.
- Zemaḥşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an ḥaḳâiki ğavâmidî 'l-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-kitabî'l-Arabî, 1986.
- Zemaḥşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Rabî'ul-ibrâr ve nuşûsu'l-aḫyâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1991.

